

Merikarvian tonttukivet

Vuonna 1959 Helsingin Yliopiston Satakuntalainen Osakunta teki kotiseuturetken Merikarvialle; retkeen osallistui myös tämän kirjoittaja, joka Satakunnan Museon toimesta kaivoi Merikarvian Kasalassa esille tulleen, nähtävästi keskiaikaisen venevalkaman. Silmiini osui tällöin Trolssin kylän Marjalan talon Riihipellossa rajapyykinkaltainen kivipatsas, joka oli pystytetty pellon keskellä olevalle suuralle siirtolohkareelle. Ihmettelin tällaista merkillistä kivipyökkää, jolloin oppaani, radiosähköttäjä Antti Nojomaa selitti, ettei pylväs ollut mikään rajapyykki, vaan jonkinlainen pellonvartija. Pellonvartija?

Pylväs oli n. 110 cm pitkä, ja sen juuressa siirtolohkareen päällä oli lisäksi pallomainen pääkokoinen kivi; se oli, niin kerrottiin, ollut alun perin pylvään nenässä. Oppaani osoitti minulle toisenkin samanlaisen patsaan Marjalan maalta. Sekin sijaitsi pienessä metsän ja kiviaidan rajaamassa pellossa, Isossapellossa, ja oli edellisen tapaan pystytetty siirtolohkareelle tai kalliolle. Tämä nelisärmäinen, ylöspäin suippeneva patsas oli 105—115 cm korkea, mutta sen pituutta lisäsi patsaan päähän asetettu soikea kivi n. 140 cm:iin. Marjalan talon vanhaisäntä Artturi Lähteenmäki (1890—1967) kertoi, että Marjalan Kumminpellossakin oli vielä vuoden 1920 tienoilla ollut samanlainen patsas, mutta sen ”keskiruho ja pää” oli sitten ”hukattu” jonnekin.¹ Naapuritalon, Erkkilänkin pellossa oli ollut patsas, mutta se oli hävitetty Frans Erkkilän (k. 1951) aikana, luultavasti ensimmäisen maailmansodan jälkeen. Muita patsaita ei iäkäs kertoja Trolssin kylästä muistanut, mutta pohjoisessa naapurikylässä Riispyyssä hän oli nähnyt sellaisen Heikkilän pellossa: ”mielestäni

¹ Nauhoitus 21. 1. 1962. Nauha Satakunnan Museossa (myös litteroituna).

Kuva 1. Tonttukivi hallitsee Marjalan Riihipeltoa Merikarvian Trolssissa; tontun pää on pudotettu patsaan juureen. Valok. kirjoittaja. Satakunnan Museon kokoelmat.

ainakin yksi samanlainen, jossa oli se alakivi, semmonen vankka iso kivi, ollen se näin ollen edustavampi... Se on ku arkkitehti tekee sen, niin se panee aina sillai, että se on semmonen monumentaalimpi, se oli semmonen huomaavainen" (huomattava, näkyvä), lainatakseni Lähteenmäen isännän sanoja. Lähteenmäen patsaista kertoja tiesi, ettei hän eikä hänen isänsä ollut niitä tehnyt: isän, "Simon Eetvartin (1847—1920) aikana ei patsaisiin koskettu". Tämä oli muuttanut Trolssiin kirkonkylästä 20-vuotiaana, joten patsaat ovat nälkävuosia varhemmalta ajalta, kertojan arvelun mukaan ne olisivat n. 150 vuotta vanhoja. Tämä arvelu ei ilmeisesti olekaan kaukana oikeasta, sillä Trolssin kylän ensimmäinen talo on perustettu v. 1751 tai pian sen jälkeen; sitä ennen Trolssin ojan varrella oli ollut ainoastaan niittyjä.² Patsaat ovat toisin sanoen ajalta n. 1750—1850.

² Martti Santavuori, Merikarvian historia, Vammala 1961, s. 195—96.

Kuva 2. Marjalan Isopelto on toisen kivitontun valtapiiriä. Valok. kirjoittaja. Satakunnan Museon kokoelmat.

Mutta Artturi Lähteenmäellä oli patsaista enemmänkin tietoja. ”Kun on kiviä raivattu pelloista, niin on heti valittu sopivat kivet ja jätetty sinne, ja kun pelto on tullut kuntoon, pantu sitte... Se on tavallisesti semmosella isolla kivellä se patsas... sellanen aluskivi... Ja tonttukiviksi niitä sitten vissiinkin... Se on aika likellä se tonttukiven nimi siinä.” Kaikki Artturi Lähteenmäen tuntemat patsaat sijaitsivat aidatuilla pelloilla; yhtäkään ei ollut pystytetty pihoille, ei myöskään sellaisille uudispelloille, jotka oli raivattu niityistä rautavältilin tultua käytäntöön. Tonttukiviin liittyi pieni kasukin: ”Se oli jossain, missä kylässä lienee ollut... Oli kaksi semmosta riitelevää isäntää, ja toinen sitten... siihen aikaan ajettiin olkikrinneillä, tommosilla puujalaskrinneillä, viljaa kesällä riiheen. Ja sitten se toinen nyppäs sen tonttukiven siihen puujalastrekeensä ja vei sen sitten kotiinsa, niin että hän siten vahingoitti naapurin isäntää, kun vei sen kiven pois.”

Edellä kerrotusta ilmenee, että Merikarvian Trolssin ja Kasalan

kylissä on ollut — ja Trolssin kylässä on vieläkin — vanhoille raiva-
tuille pelloille pystytettyjä kivipatsaita, tonttukiviä. Näissä oli ainna
toista metriä pitkä pylväs, jonka pääksi oli nostettu enemmän tai
vähemmän pallomainen kivi; sekä ”ruho” että pää olivat peltoa rai-
vattaessa talteen otettuja luonnonkiviä, vailla muokkausta. Patsaat
koetettiin pystyttää mahdollisimman korkealle aluskivelle, ja niiden
katsottiin lisäävän pellon satoa. Trolssin kivet on pystytetty 1700-
luvun jälkipuoliskolla tai seuraavan vuosisadan alkupuoliskolla;
Kasala on vanha ruotsalaisen oikeuden kylä, joten sen patsaat saat-
tavat palautua jo keskiajan viimeisille vuosisadoille.

Artturi Lähteenmäen sananvalinnasta käy hyvin ilmi, että kiviä
kunnioitettiin, että ne olivat kansatieteellisesti katsoen tabuja; ker-
toja koetti välttää niiden nimittämistä, vaikka oli muutoin valistunut
ja aikaansa seuraava henkilö. Mitään tapoja niihin ei kuitenkaan
liittynyt. Kivien hahmo johtaa tietyllä tavalla mieleen ihmisentapai-
sen olennon, mikseipä tontun, kuten nimi sanoo. Kivet on kuitenkin
tulkittava aivan toisin. Avain niiden oikean laadun ymmärtämiseen
sisältyy toisaalta muotoon ja rakenteeseen, toisaalta niiden satoi-
suutta lisäävään voimaan sekä tiettyyn kunnioitukseen ja kiertelyyn,
jolla kertoja niihin suhtautui. Ei tarvita paljonkaan mielikuvitusta
sen seikan oivaltamiseen, että kysymyksessä ovat kiviset falloket.
Näin ajatellen ymmärrämme, miksi kivet tehtiin kaksiosaisiksi, miksi
ne pystytettiin mahdollisimman näkyviksi: kivien hedelmällisyyttä
lisäävä potenssi koetettiin nostaa mahdollisimman suureksi ja mah-
dollisimman kauas vaikuttavaksi. Tällaisina Merikarvian tonttukivet
ovat kulttuurihistoriallinen harvinaisuus, mahdollisesti ainoat meidän
päiviimme säilyneet. Ne eivät ole ainoastaan harvinaisia, vaan myto-
logian tutkijoille suoranainen aarre, sillä ne näyttävät olevan avain
usean mytologisen arvoituksen ratkaisemiseen. Tekee mieleni väittää,
että niiden avulla voidaan kirjoittaa mm. tontun historia, joka on
tähän mennessä ollut varsin katkelmallinen ja tunnettu vain myö-
häisiltä osiltaan.

Meillä kaikilla on mielikuva tontusta, sellaisena kuin se esiintyy
satukirjan kuvissa tai joulukorteissa: punalakkinen, pitkäpartainen,
harmaatakkinen ukko, joskus muori. Tällainen tonttuhahmo on jossain
määrin kirjallisperäinen myöhäinen luomus, mutta sisältää joitakin
aitoon perinteeseen liittyviä piirteitä. Kansankäsityksen mukaan ton-
tut olivat samoin punalakkisia parrakkaita olentoja, usein pieniä ja

useimmiten miespuolisia. Viimeksi mainittuun viittaa myös sanonta ”akkapiru paran tekevi, miehet tontun synnyttävi”.³ Nämä pienet haltijat, jotka asuivat huoneiden alla, riihissä tai saunoissa ja nave-toissa, huolehtivat talosta ja koettivat askareillaan edistää sen menestystä. Jos näitä piirteitä analysoidaan, havaitaan, että eräät niistä saavat vastineensa niistä käsityksistä, jotka liittyvät tonttukiviin eli kivifallocksiin. Tällaisia piirteitä ovat tonttujen miespuolisuus, heidän talon onnea eli menestystä tarkoittava toimintansa, ja on mahdollista, että punainen lakki saattaa sekin symboloida falloksen päätä, olkoonkin, että itse lakin muoto palautuu jo roomalaisiin Saturnalia-juhlien lakinkuuseihin. Tästä huolimatta on matka pelloissa seisovista kivistä vikkeliin pihan piirissä asuviin ukkoihin varsin pitkä, mutta tuskin sentään liian pitkä, sillä eräänlaisia siltoja voidaan nähtävästi rakentaa. Yhden kaaren, ehkä tärkeimmän, muodostaa sana tonttu.

Sana on kuten tunnettua kielessämme lainaa ruotsin kielestä, jossa sana *tomt* merkitsee asuinrakennuksen ympäristöä, tonttia. Mutta *tomt*- tai *tomte*-sanalla on myös merkitys ’tonttu’; se on kuitenkin myöhäinen lyhentymä sellaisista sanoista kuin *tomtebisse*, *tomtegubbe*, *tomtkarl*, *tomtkall*, joissa kaikissa on alkuosana maa- aluetta tarkoittava sana *tomt*, loppuosana haltijaa, ja eräissä nimenomaan miespuolista haltijaa tarkoittava nimitys *bise*, *gubbe*, *karl* tai *kall*.⁴ Muinaisruotsista, kieliasteesta, jota puhuttiin suunnilleen vuosien 800 ja 1200 välisenä aikana, tunnetaan vastaavana nimenä *tomtagudh*, joka voitaisiin suomentaa tonttijumalaksi.⁵ Luultavasti tässä nimityksessä on päästy tontun historiassa siihen lähtökohtaan, joka Merikarvian tonttukiviin nähtävästi sisältyy. Sillä on huomattava, että *tomt*-sanalla ei ruotsin kielessä tarkoiteta ainoastaan asuinpaikkaa, vaan eräissä murteissa myös niittyä, ja mikä meidän kannaltamme on vielä merkittävämpää, myös pientä talon lähellä sijaitseva peltoa.⁶

Sama merkitys on *tontti*-sanalla ollut myös Suomen puolella. Niinpä vuonna 1638 tuomitaan eräs Hollolassa sijaitseva ”tontti”

³ Martti Haavio, *Suomalaiset kodinhaltijat*, Porvoo 1942, s. 115—18, 124—47. Uno Harva, *Suomalaisten muinaisusko*, Porvoo 1948, s. 320, 447.

⁴ Elof Hellquist, *Svensk etymologisk ordbok*, Malmö 1957, s.v. *tomt*, *tomte*. Haavio, mts. 119—20.

⁵ Hellquist, mt., s.v. *tomte*.

⁶ Hellquist, mt., s.v. *tomt*.

entiselle omistajalle vuodentuloineen; Asikkalassa taas mainitaan taloilla ennen isoajakoa 10—20 kapanalan tonttipeltoja, ”tomtåkrar eller så kallade Pihama”.⁷ Näistä tiedoista käy selvästi ilmi, että *tontti*-sana on tarkoittanut asuinpaikan lisäksi sen läheistä pientä peltoa, jollaisilla Merikarvian tonttukivet juuri seisovat. Näin ollen *tomtagudhen, tomtebissen* ei ole luultavasti tarkoittanut vain asuinpaikan, vaan myös pellon jumaluutta tai haltijaa. Näin on päästy pihan piiristä peltoon ja personoidusta haltijasta luonnonjumaluuteen. Tähän tuntuu liittyvän myös ruotsin kielen tonttua tarkoittava nimitys *tomtebissen* tai *tomtebisen*, sillä *bise*-sanalla on myös merkitys ’den förnämsta’ mm. yhteydessä *bise på åkern*, eli ’etevin, ylhäisin’ (pellolla).⁸ Ja reaalityöntöissä se on ollut juuri tonttukivi, kuten merikarviaiset esimerkit todistavat; sivumennen mainitsen, että suomen kielen murteissa esiintyvä sana *pisi* ’etevä’, mm. yhteydessä *aika pisi*, on ilmeisesti suora väännös ruotsin kielestä.⁹ Tonttukiveä on sen hahmon inhimillisten piirteiden vuoksi voitu myös nimittää sanoilla *gubben, karlen* tai *kallen*, mikä on luonnollisesti johtanut mielikuvia falloksesta ihmisenkaltaiseen olentoon. Tämäntapaisista kuvitelmista on suoranaisia tietojakin; ruotsalainen tutkija Bengt Gnattingius on huomauttanut, että eräiden tarinoiden mukaan pieni punalakkinen tonttu olisi kätkeytynyt asuinkeivessä alle, kun ihmiset olivat hänet puuhissaan keksineet.¹⁰ Kivien persoonattomasta voimasta on näissä kuvitelmissa jo päästy kivissä asuviin haltijoihin, jotka sitten jossakin vaiheessa ovat muuttaneet rakennuksiin. Tähän kehityskulkuun ovat ilmeisesti vaikuttaneet myös ne uskomukset, joiden mukaan suvun vainajilla on ollut tonttuihin verrattava tehtävä huolehtia talon menestymisestä.¹¹ Tontun historia on näin hahmoteltu ymmärtääkseni suurin piirtein loogisesti, vaikkakin harvapiirteisesti. Joitakin lisiä saattaa kuitenkin sisältyä

⁷ Eino Jutikkala, Suomen talonpojan historia, SKS:n toimituksia 257 osa, Helsinki 1958, s. 39.

⁸ Hellquist, mt., s.v. *bis(s)e, tomtebisse*.

⁹ Sanontaa ”aika pisi” käytettiin Tyrväässä 1930-luvulla esim. hyvästä urheilijasta tai muunlaisiin saavutuksiin kykenevästä henkilöstä.

¹⁰ Anders Lindahl och Bengt Gnattingius, En tradition om en grav från järnåldern på Bränninge Norrgård i Kaga socken och folktraditioner om gravar, Linköping 1959, s. 5.

¹¹ Haavio, mts. 60—64. Harva, mts. 332—36.

tonttuja koskevaan traditioon, nimistöön ja sananparsiin, joihin on sen vuoksi syytä kiinnittää huomiota.

Tutkimuksessaan ”Suomalaiset kodinhaltijat” Martti Haavio esittää Eino Lepistön Pomarkusta 1935 muistiin paneman tonttu-leikin eli tontun heittämissä: ”Pannaan n. 25—30 m päähän maahan pystyyn seiväs, tonttu” (harv. kirjoittajan). ”Sitten otetaan pidempi seiväs ja pannaan se maahan poikittain heittopaikalle. Heittäjällä on kädessään n. 1 m pitkä ”karikka”. Tämän karikan täytyy kerran kiertää ilmassa ympäri ja koskea samalla maassa olevaan seipääseen, jota siirretään tonttuun päin sitä mukaa, kuinka pitkälle karikka on seipääseen kosketettuaan lentänyt. Tontun luokse päästyä on vielä karikalla heitettävä tonttu kumoon. Se, joka viimeksi pääsee tontun luo, tulee leikissä tontuksi.”¹² Tässä leikissä siis pystytettyä seivästä nimitetään tontuksi, joka on heittämällä saatava kumoon: tuntuu ilmeiseltä, että seiväs on ymmärrettävä falloksen symboliksi. Se seikka, että häviäjää nimitetään tontuksi, voi saada selityksensä alkuperäisen tontun fallistisesta liikkumattomuudesta, mutta tässä yhteydessä on muistettava, että riihen viimeistä, puimatta jätettyä sitomaa nimitetään Kokemäenjoen vesistöalueella yleisesti *tonttusitomaksi*, *tontuksi* tai *riihitontuksi*, kuten Haavio on mainitussa tutkimuksessaan osoittanut.¹³

Suomen nimiarkiston kokoelmiin sisältyy runsaasti tonttuihin liittyvää nimistöä, josta ”tonttukivet” ja niihin verrattavat tuntuvat aiheemme kannalta erityisen kiintoisilta, ks. liitettä 1. Nimiarkisto tuntee *tonttukiven* Kiikan Vehkakorvesta ja Viljakkalan Hiiroisista, *tontunkiven* Ikaalisten Isosta Röyhiöstä, Kalvolan Kutilasta, Kiikan Nevolta, Luvian Hanninkylästä, Nurmijärven Raalasta ja Tyrvännön Lepaalta sekä kiveä merkitsevän *tontantakan* Ylitornion Taroniemeltä, ks. liitettä 1; Haavio mainitsee lisäksi *tontankiven* Karungista.¹⁴ Nimiyhtäläisyydestä huolimatta näitä länsisuomalaisia tonttutai tontunkiviä voi tuskin yhdistää Merikarvian kivitonttuihin, sillä useimmat nimet ovat aitiologisia: ne selittävät kivissä olevia koloja tai syvennyksiä tontun pään, käsien tai jalkojen tms. painamiksi.

¹² Haavio, mts. 119.

¹³ Haavio, mts. 120.

¹⁴ Haavio, mts. 117.

Nämä merkit ovat syntyneet tontun kantaessa kiveä. Tontulla on näissä tapauksissa luonnonmuotojen selittäjinä sama tehtävä kuin hiisillä tai kalevanpojilla. Näihin kiviin on siis ilmeisesti liittynyt kuvitelma ihmisenmuotoisista tontuista. Poikkeuksena saattaa olla Luvian Hanninkylän Tonttukivi, josta pankinjohtaja Keijo Hannus kertoi mummunsa sanoneen, ”et siin istu tont”; kiveä olivat erityisesti lapset pelänneet. Epävarmaa on kuitenkin, sisältyykö tähänkään nimeen muistoa kivifalloksesta. Sitä sen sijaan jokseenkin varmasti tarkoittaa Loimaalla käytetty vertaus ”totinen ja puhumaton ko kivitonttu”.¹⁵ Vanhaa katekismusta lainatakseni: Taidatkos sen selkeämmin sanoa?

Nimiarkiston kokoelmiin sisältyy joukko muitakin *tonttu-* tai *tontun-*alkuisia nimiä, joista suurimman osan käsittävä valikoima on esitetty liitteessä 2. Se koostuu kaikkiaan 56:sta loppuosansa mukaan ryhmitetystä nimestä. Näistä kuitenkin osa viittaa selvästi joko kummittelijaan tai ihmisenkaltaiseen tai asuntoa tarvitsevaan olentoon. Sellaisia ovat kolme *tontunhautaa*, yksi *tontunkaivama* ja luultavasti myös yksi *tontunkolo*, joissa *tonttu* merkitsee luonnonmuodon syntyä selittävää, enemmän tai vähemmän ihmisenkaltaista olentoa kuten s. 111 mainituissa tonttu- tai tontunkivissä. Asuntoa tarvitseviin olentoihin viittaavat yksi *tontunkoto*, yksi *tontunkellari*(mäki), yksi *tonttujenmäki* ja yksi *tontunvuori*, kummitusolentoihin yksi *tonttulampi*, yksi *tontunnotko*, yksi *tonttusilta* ja yksi *tonttumuori*. Edellä mainitut kolmetoista nimeä sekä niistä johtuvat sekundaarinimet, nim. yksi *tontunmäki* ja yksi *tontunhaudankangas*, jäävät siten pois laskuista pohdittaessa, voivatko liitteen 2 tonttunimet selittyä kivifallokseista.

Jäljelle jäävissä nimissä *tonttu* liittyy kerran *apajaan*, *hakaan*, *huhtaan*, *kankaaseen*, *kynnäiseen*, *lahteen*, *ojaan*, *pohjaan*, *päähän*, *rinteeseen*, *suohon*, *tahtumaan* ja *viitaan*, kaksi kertaa *korpeen*, *kärkeen* ja *niemeen*, kolme kertaa *saareen*, neljä kertaa *kallioon*, *mäkeen* ja *peltoon* sekä kuusi kertaa *vuoreen*. Sanallista konnektiota tärkeämpi on kuitenkin kyseisten tonttunimien maastollinen merkitys. Sitä tarkasteltaessa havaitaan, että *tonttu* esiintyy ylävän maastonkohdan, ts. vuoren, kallion, mäen tai ”kynnään” nimessä viisi-toista, notkelman nimenä neljä, niemen nimenä neljä, saaren ja

¹⁵ Konservaatööri Helmi Karjalaiselta, synt. 1900 Loimaalla, saatu tieto.

metsän nimenä kolme sekä lahden nimenä kaksi kertaa. Peltojen ja kaskien nimiin *tonttu* liittyy seitsemän kertaa, apajan ja laitumen nimiin kerran. *Tonttu* tuntuu siten esiintyvän etenkin ylävien paikkojen ja peltojen nimissä, mitä seikkaa vahvistaa tavallaan se, että alueellisiin tonttunimiryhmiin usein sisältyy ylävää kohtaa tai peltoa merkitsevä *tonttu* (Liite 2: 1:1, 6:4, 10:2, 16:6, 22:1); tätä voitaneen otaksua muihin nähden primaariksi. Mikäli ajatus on oikea, osoittautuisi kymmenisen tonttunimeä sekundaariksi ja siten alkuperän kannalta merkityksettömäksi. Koska yksittäisistä tonttunimityypeistä on vaikea tehdä päätelmiä, jäisivät jäljelle ”peltotontut” ja ”mäkitontut”. Merikarvian tonttukiven nojalla on hyvin ajateltavissa, että Ahlaisten Alakylän, Asikkalan Salon, Jämsän Asemen ja Juvan Kaskiin tonttu- tai tontunpellot olisivat saaneet nimensä niille pystytetyistä kivifalloseista. Sama ajatus sopii Lapin Murtamon Tontuntahtumaan, Helsingin mlk:n (Vantaan) Tikkurilan Tomtåkersbackeniin sekä Ylihärmän Liinamaan Tonttu-nimiseen kytöön; näistä ovat ainakin Asikkalan Salon, Juvan Kaskiin ja Lapin Murtamon pellot samanlaisia erillispelloja kuin Merikarvian tonttukivien pellot, mahdollisesti myös Tikkurilan Tomtåker(sbacken). Edellä mainittuihin voitaneen rinnastaa myös Ylihärmän Liinamaan Tonttukyö sekä Ylistaron Tonttusaari, peltojen ympäröimä metsäsaareke. Erillistä viljelysaluetta, vaikkakin kaskea merkitsee myös Vetelin Yli-Vetelin Tonttuhuhta, ja samoin kuin edelliset voidaan ehkä Hololan Nokkolan ’Tonttuhaka’ selittää nimeksi, joka on johtunut kasvua lisäävästä fallosesta. Edellä esitetyt selitysmahdollisuudet ovat kuitenkin tulkintaa, eivät varmoja todisteita; uskomusten osalta meidän on usein pakko tyytyä pelkkiin viitteisiin. Varmaa vastausta emme myöskään saa kysymykseen, merkitsevätkö tonttukalliot, -mäet ja -vuoret yläville paikoille metsiin pystytettyjä kulttipatsaita; tuntuu ilmeiseltä, ettei niiden osalta voi tulla kyseeseen tonttia tai peltoa merkitsevä ’tonttu’, josta on tietoja ainakin itämurteistamme.

*

Tammikuussa 1962 sain toimitusjohtaja Antti Prusilta Vammalasta kirjeen, josta lainaan erään kohdan:

”Tässä ennen joulua eräällä matkalla täkäl. pankinjohtaja Olavi Heinonen kysyi meiltä muilta: ”Tiedättekös, mikä on Tyrvään yleisin

paikannimi?" Ja kun emme tietäneet, hän vastasi: "Mulkkumoisio". Tällöin välähtivät mieleeni Merikarvian patsaat, joista viimeksi keskustelimme. Hän oli jolloinkin säästöpankin hallituksen kokouksessa jo vanhempaan ikäluokkaan kuuluneilta herastuomari K. F. Hohkolta Tyrvään Kaukolasta ja maanvilj. Kalle Knuutilta Näntölästä saanut tietää, että heidän kylissään pitäisi olla useitakin tämännimisiä paikkoja. Vielä pankinjoht. Heinonen itse tiesi, että hänen äitinsä kotitalon Nisun lähellä on myös Mulkkumoisio. Sammaljoellakin lie-nee tämänniminen paikka. — — — Tuskin on mahdotonta, että nämä moisiot ovat muinaisia pakanallisia palvontapaikkoja tms."

Kirjeessä esitetty ajatus on houkutteleva: jos Merikarvian tonttukivet ovat falloksia, niitä on voitu nimittää myös falloksen "yleisillä ja suosituilla" nimillä, joten Paikannimiarkiston kokoelmat saattaisivat tuoda asiaan lisäselvyyttä. Lähtekäämme nimestä mulkkumoisio, jonka jälkiosa merkitsee metsään raivattua, kylänaukeasta erillään olevaa peltoa: eikö nimen ja asian yhteys merikarvialaisiin kivitonttuihin ja niiden sijaintipaikkoihin ole suorastaan iskevä? Olen kerännyt nimiarkiston mulkku-alkuiset sekä eräät muut tietooni tulleet nimet, yhteensä satakunta, liitteeseen 3. Kohdasta 15 käy ilmi, että *mulkkumoisio* on Tyrvään seudulla todella varsin yleinen pellonnimi: se mainitaan Kiikasta kolme kertaa ja Tyrvästä kuusi kertaa, Kiikoisista ja Mouhijärveltä kerran. Pelloille pystytetyt falloket tuntuvat siis ensi katsannolta olleen vanhassa Sastamalassa yleisiä. Mutta vain ensi katsannolta, sillä lähemmin tarkasteltaessa todetaan, että osa nimistä on varsin nuoria ja että eräät tarkoittavat kapeaa, metsään pistävää pellonkielekettä; tämän muoto ja sijainti ovat riittäneet nimenantajan aatemaailmalle läheiseen ja samalla kansanomaisen humoristiseen nimitykseen. Mahdollisesti nimi on näissä tapauksissa ollut nimittäjän tiedossa aikaisemmista yhteyksistä, joten sitä on affektipitoisena voinut hyvin soveltaa uusiin kohteisiin. Alkuperäisenä lähtökohtana on tietysti voinut olla pellolle pystytetty fallos, mutta tätä seikkaa voidaan tuskin enää todeta; näin ollen mulkkumoisioita voidaan tuskin pitää todisteina peltojen falloksista. Usean tulkinnan mahdollisuus liittyy muihinkin liitteen 3 peltoa tarkoittaviin nimiin, joita on viitisentoista; liitteestä kokonaisuudessaan käy selvästi ilmi, miten nimenanto voi toisaalta perustua objektin muodollisiin yhtäläisyyksiin subjektin mielikuvien kanssa, toisaalta erillisiin tapahtumiin, mm. i l k i m u l l i k k a n a eli alasti esiin-

tymiseen.¹⁶ Poikkeuksena saattaa olla Hauhon Hauhontaipaleen Korpi-Laurin Mulkukivi, joka sijaitsee keskellä peltoa talon lähellä; nimen alkuperää ei tiedetä, mutta nimen tulkinta Merikarvian tonttukivien mukaisesti tuntuisi varsin luontevalta.

*

Koko maassa tunnettu arvoitus ”kuun kierti, päivän kierti, ei kierrä jumin kekoa” kuuluu Matti Kuusen mukaan suomalaisen perinteen arvoituksellisimpiin.¹⁷ Se esiintyy erilaisina toisintoina, joista useimpien vastauksena on ”silmit”, harvojen ”aurinko”. Pohdittuaan terävänäköisesti, mitä ”arvoituksen sepittäjä ja hänen yhteisönsä ymmärsivät jumin keolla ja jumin kurikalla”, Kuusi toteaa, että arvoitus ja sen toisinto jäävät ”sisimmältä mieleltään ratkaisemattomiksi”, sillä ”kalevalainen älyniekka on säeparin sepittäessään tien-nyt jumin keosta ja kurikasta jotakin, mitä me emme toistaiseksi tiedä”. Entäpä, jos arvoituksen ydin ratkeaa Merikarvian tonttukivien avulla?

Asiaan johdattaa parhaiten pitkäkökinä lainaus Kuusen tekstistä, jonka kirjoittaja on ymmärtääkseni tullut varsin lähelle arvoituksen sisintä olemusta:

”Mitä siis arvoituksen sepittäjä ja hänen yleisönsä ymmärsivät jumin keolla ja kurikalla? Eräät vanhakantaiset puheenparret tuntuvat suovan johtolangan. Satakuntalaisessa vertauksessa jumin keko ja jumin kurikka tavataan vaihtoehtoisina synonyymeina: istuu paikallaan kun jumin keko Suodenniemeltä, seisoo ku juminkeko Ikaalisista, istuu siinä ko jumin kurikka Lavialta, niinku jumin kurikka (= paikaltaan lähtemätön) Hämeenkyröstä, on kankee ku jumin kurikka Hämeenkyröstä. Vienasta, Ilomantsista ja Tuupovaarasta on tietoja, että jäykkää, hidashiikkeistä, laiskaa ja juroa ihmistä, hidaslähtöistä hevosta tai työläästi halkaistavaa puuta nimitetään jumin kurikaksi tai verrataan: se on kun minkä jumin kurikka. Liperissä ”poikain töitä saatetaan kutsua juminkeuksi”, Suistamolla uppini-

¹⁶ Tyrväässä sanottiin 1930-luvulla alasti uimista tai olemista ilkimullikkana olemiseksi.

¹⁷ Matti Kuusi, Seitsemän arvoituspätkinää, Tietolipas 17, Jumin keko, Tutkielmia kansanrunoustieteen alalta, toimittanut Jouko Hautala, Helsinki 1960, s. 133—40.

kaista poikaa juminkurikaksi. Sahalahdella käytetään lievää voimastanaa voi jumin keko sentään, Liperissä tottelemattomia lapsia pelotellaan: jum lyöp kurikallaan, hyö kuhtuu jumin. Inarissa ja Liperissä suurta juurakkoa on verrattu jumin kurikkaan. Kangasniemellä on sanottu koteloitunutta toukkaa juminpesäksi tai juminkeoksi.

Jumin keolle ja kurikalle on edellisestä päätellen ominaista jäykkä paikallaanolo. Hitauden ja liikkumattomuuden merkitys liittyy muutoinkin Suomen kansankielessä jumi-sanontoihin, onpa mahdollista, että kuulut "Jumin häät" (Harva, Suomalaisten muinaisuusko s. 476) selittyvät tältä pohjalta: siitä tuli pitkällinen kuin jumin häistä Rovaniemeltä, joko sehii jum eukon ottaa ja häitään viettää Liperistä, maata jumissa (= liikkumaton sukupuolilyhteys) Viitasaarelta. Huomiota ansaitsevat myös Wiedemannin virolaiset sanatiedot: jumikas 'dick, stark, Schwer', 'Ende einer Holzscheitreihe mit gekreuzten Scheiten, Brückenkasten', jääjumikas 'Eiszapfen', jumik 'in der Erde nachgebliebene Baumwurzel', jumitus 'etwas grosses, schweres, grosser Balken'.

Tutkittavan arvoituksen kannalta on tärkeä panna merkille, että sekä jumin keko että jumin kurikka tavataan nimenomaan pään vertauskuvissa: pää kuin juminkeolla Hämeenkyröstä, piä kun juminkurikka Vuokkiniemestä, pää on suuri kuin juminkurikka Puolangalta. Tunkualta on Tahvo Liljebblad merkinnyt muistiin onkimiehen loitsun, jonka lopussa "matikkaini moakalani" saa kiintoisat määreet: Suus on kuin Suomen sukkulaini, peäs on kuin jumin kurikka, händäs on kuin Hämeheh miekka (karjalan kielen kokoelmat). Ison härän suunnattomia mittoja kuvaa samoin säepari: Peä on ku Jumin kurikka, hänt on ku Hämeheh miekka (I₄ 2174). Satakunnassa hidasliikkeinen poika tai eläin saa nimen jumipää."

Kuusen analyysistä käy siis ilmi, että Jumin keko ja kurikka ovat paikallaan pysyviä, liikkumattomia, mihin eräät muutkin jumiin liittyvät sananparret tai kielikuvat viittaavat. Lisäksi toteamme, että "jumissa olo" liittyy mm. sukupuolilyhteyteen. Poikkeuksellisen kiintoisa on kirkkoherra J. Vegeliuksen tieto jumin häistä, joita vietettiin joinakin syyspäivinä v. 1758 Muhoksella: "nuoriso ja palkollisväki parhaimpiin vaatteisiinsa pukeutuneina pani toimeen sopimattomia leikkejä, tansseja, kortinpeluuta ja kestitystä sekä harjoitti kaikin puolin säädytöntä ja kiihoittavaa elämää ikäänkuin viettäen häitä,

joita nimitettiin jumin häiksi, ja väittivät itsellään olevan ikivanhan oikeuden tuollaisiin vallattomuuksiin." Jumin häät, joihin verrattavia menoja Uno Harva mainitsee Upplannista, esiintyy lisäksi eräissä edellä mainituissa sananparsissa.¹⁸ Näin ollen "taivaanjumala Jumilla" — Kuusen luonnehdintaa lainatakseni — on selvä yhteys seksuaalisuuteen ja siten myös hedelmällisyyteen. Eikö siis ole mahdollista, jopa todennäköistä, että jumin kurikka on hedelmällisyyden jumalan fallos tai paremminkin sen puusta tai kivistä tehty kuva, jolla on varren lisäksi ollut pää eli keko; *keon* merkitys 'pää' on Kuusen mainintojen nojalla kiistämätön ja tuntuu esiintyvän myös *unikeossa*, vrt. esim. englannin *sleepy head*, sananmukaisesti 'uni(nen)pää'. Huomattakoon, että kivitonttuun loimaalaisessa sananparressa liittynyt hiljaisuuden tai puhumattomuuden merkitys vastaa tietyllä tavalla kuvitelmaa jumin kurikan paikallaan pysymisestä ja liikkumattomuudesta. Kun toisaalta merikarvialaisten kivitonttujen hahmo muistuttaa ihmistä, voimme ne ja jumin keon rinnastamalla ymmärtää, miksi arvoituksen vastauksena on silmät; jumin kekoa on toisin sanoen verrattu ihmisen päähän, jota asianomainen ei voi omilla silmillään "kiertää".

Myös eräät muut jumiin liittyvät käsitykset tuntuvat sopivan edellä esitettyyn. Uno Harvan mukaan jumi on "erikoislaatuinen kummittelija, jonka alkuperä on hämärän peitossa."¹⁹ *Jumi*, jonka rinnakkaismuotoina esiintyvät myös *jymi*, *jummi*, *jumminkainen* ja *jumitta*, tarkoittaa ensinnäkin puun tuholaisena tunnettua kova-kuoriaista, jonka toukan ääntä tarkoittaa ikaalislainen vertaus "hakkaa kuin jumin koi". Varsinais-Suomessa seinän jumilla mainitaan olleen "jymi vasar", jonka äänen siirtymisessä kohti ovea nähtiin kuoleman enne. Lisäksi jumilla on ymmärretty olentoa, joka ampuu nuolensa eläviin olioihin ja esineihin; jumin ampumaksi nimitetään äkkiä syntynyttä paisetta tai puun kasvannaista, Inarissa myös äkillistä taudinpuuskaa.²⁰ Luultavasti paiseen tai pahkan syntyminen jumin ampumasta saa selityksensä jumista siittäjänä; merkitys on käynyt tässä tapauksessa pejoratiiviseksi. Harva kiinnittää huomiota siihen, että jumi, samoin kuin jumin keko tai jumin kurikka, on myös ollut liikkumattoman ihmisen vertauskuva, mm. sellaisissa sanan-

¹⁸ Harva, mts. 476.

¹⁹ Harva, mts. 473—77.

²⁰ Ks. edellistä viitettä.

parsissa kuin ”Seisoo yhdessä paikassa kuin jumi” tai ”Niinhän sinä seisot kuin jumitta”, joista edellinen on merkitty muistiin Kankaanpäästä, jälkimmäinen Sahalahdesta. Viimeksi mainituissa sananparsissa lienee jumilla ymmärretty samaa kuin jumin kurikalla, ts. luultavasti kivi- tai puufallost.

Liite 4 sisältää kaikkiaan nelisenkymmentä *jumi*-alkuista nimeä, jotka on poimittu pääasiassa nimiarkiston kokoelmista. Nimet esiintyvät harvakseltaan sekä Länsi- ja Itä-Suomessa että pohjoisessa Etelä-Lappia myöten, ääripisteinä Antrea, Mouhijärvi, Teuva ja Kemijärvi. Luettelossa pelkkä *jumi* tai sitä vastaava muoto esiintyy yksinään kuusi, johtimilla varustettuna seitsemän kertaa, muissa tapauksissa *jumi* on yhdysnimen alkuosana. Viimeksi mainituissa *jumi* liittyy neljä kertaa *suohon*, kolme kertaa *mäkeen* ja *ojaan*, kaksi kertaa *kankaaseen*, *korpeen*, *niemeen* ja *peltoon*, kerran *järveen*, *koskeen*, *kujasiin*, *kylään*, *lahteen*, *lähteeseen*, *rinteeseen*, *saareen*, *selkään* ja *vuoreen*. Jos yritetään selvittää, millaisia maastonkohtia *jumi*-alkuiset nimet tarkoittavat, todetaan niiden useimmin esiintyvän järvien, jokien ja koskien yhteydessä sekä näihin liittyvissä maastonmuodoissa; tällaisia nimiä liite sisältää kaikkiaan kymmenkunta. Muita luonnonmuotoja, joihin *jumi*-nimet liittyvät, ovat lisäksi mm. suot, vuoret, mäet ja ojat, mutta useammin kuin näitä *jumi*-nimet tarkoittavat peltoja, tiloja ja niittyjä. Huomioon ei tällöin ole kuitenkaan voitu ottaa niitä rypäitä, joita juminimet usein muodostavat ja joista Antrean Pullilan on huomattavin: näiden osalta on näet mahdotonta päätellä, mikä nimistä on primaari, mikä tai mitkä sekundaareja, joten alkuperäisen *jumin* kohdetta ei voi määrittellä. Tällaisin varauksin voidaan otaksua, joskaan ei todistaa, että vesistöihin liittyvät juminimet ehkä selittyvät pyyntipaikoille pystytyistä patsaista ja että myös pellot ja niityt ovat voineet eräissä tapauksissa saada nimensä tällaisista patsaista. Aivan merkityksetön ei ehkä ole tältä kannalta se, että Kuhmon Saunajärven Jumi-nimisen tilan paikalla kerrotaan aikaisemmin olleen venäläisten (= karjalaisten) kalasauna ja että Jumiskon joki on tunnettu sekä apajapaikkana että helmenpyynnin vuoksi;²¹ näissäkin tapauksissa nimiin tietysti liittyy myös muita tulkintamahdollisuuksia.

*

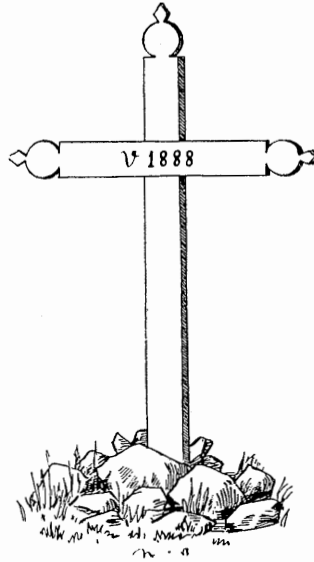
²¹ Hjalmar Appelgren, Muinaisjäännöksiä ja tarinoita Kemian kihlakunnan itäisissä osissa, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja V, Helsinki 1882, s. 52.

Edellä esitetty tarkastelu osoittaa, että sananparsiin ja arvoituksiin sekä nähtävästi myös paikannimiin sisältyy falloksista kertovaa aineistoa, mistä päätellen falloksset ovat ehkä aikoinaan olleet yleisiä pelloilla ja apajapaikoilla. Ovatko siis Merikarvian tonttukivet viimeiset mohikaanit kivifallosten suuressa suvussa? Meillä on toisaalta hajatietoja patsaista, joita on pystytetty pelloille ja pyyntipaikoille. Vaikkei niihin liitykään sellaista perimätietoa, joka oikeuttaisi ne suoranaisesti rinnastamaan Merikarvian kivitonttuihin, ei tällaista rinnastusta voida pitää ennakoita mahdottomana.

Johtaja Matti Viljanen (Pori, synt. 1909 Merikarvialla) kertoi v. 1972, että hänen setänsä Albert Rajajärvi esti kertojaa ja muita pikkupoikia kumoamasta kolmen pienen pyöreän kiven muodostamaa patsasta, joka oli parin metrin korkuisella kivellä; tämä sijaitsi kertojan isoisän omistamassa Kotopellossa, Merikarvian Lankosken kylän Rajajärven torpan maalla. Kieltoaan setä perusteli sanoen, että jyvät pienenevät, jos kivet vieritetään. Patsaan rakenteen, sijainnin ja vaikutuksen vuoksi yhteys Trolssin tonttukiviin tuntuu kiistattomalta, vaikkei kiviin kertojan tietämän mukaan liittynytkään mitään nimeä. Samanlainen tonttukivirudimentti oli myös saman tilan Pahanlakson pellossa: kaksi kiveä päällekkäin laakealla kivellä. Päällekkäisistä peltokivistä tehtyjä, kiintokiville asetettuja matalia patsaita muistan itsekkin nähneeni pelloilla, vaikken pystykään muistikuviani paikantamaan; näitä koskeva keräys tai inventointi saattaisi tuoda lisäselvitystä tonttukivien levintäongelmaan.

Pihan piiriin pystytetyistä patsaista esiintyy silloin tällöin myös kirjallisia tietoja. Tunnetuin niistä koskee Töysän Tohnin epäjumalaa, josta J. R. Aspelin kirjoittaa v. 1871: ”Toista sataa vuotta sitten seiso i vielä likellä Tohnin pihaa pienellä kivirauniolla puusta tehty kuva, jota sanottiin Tohnin epäjumalaksi. Tuon hävitti Lapuan piirin nimismies, jonka piiriin Töysäkin ennen kuului. Rauniota kutsuttiin ristiraunioksi. Kun se kuusikymmentä vuotta sitten hajotettiin, löyttiin vielä osa kuvaa, jonka sisällä oli hopearaha, ja raunion pohjasta pieniä ristiä ja ikäänkuin sormuksia...”²² Aspelin arvelee, että talonpojat pystyttivät paavinuskon aikana jonkun suojeluspyhän kuvan kartanolleen ja veivät sen muuttaessaan muka-

²² J. R. Aspelin, *Kokoilemia Muinaistutkinnon alalta, Suomi, Toinen jakso* 9, s. 171.

Kuva 3. Liedon Ristinpellon risti Hj. Appelgren-Kivalon mukaan v. 1905.

naan,²³ ja on tietysti mahdollista, että hän osuu arvelussaan oikeaan. Joudumme tällöin kuitenkin kysymään, miten pyhäinkuvaa olisi voitu nimittää epäjumalaksi, ja samaan kysymykseen antaa aiheen myös ajatus, että pihalle olisi pystytetty risti, jollaiseen raunion nimi tuntuisi viittaavan; mainittakoon, että useista, mm. rautakautisiin kalmistoihin liittyvistä risti-alkuisista nimistä päätellen tapa pystyttää ristejä ei ole keskiajalla ollut varsin harvinainen ja on Liedon Ristinpellossa säilynyt näihin päiviin.²⁴ Mikäli raunion nimi selittyisi siihen uhratuista metalliristeistä, jäisi jäljelle se mahdollisuus, että Tohnin kartanolle olisi pystytetty puinen fallos. Tietynlaista oikeutusta tällainen ajatus saa Tyrväestä tunnetusta kortinpeluuseen liittyvästä sananparresta

Risti rikkahan pihalla
kyrpä köyhän kartanolla.²⁵

²³ Aspelin, mts. 171, viite 102.

²⁴ Nils Cleve, *En kyrkogård från korstågstiden*, Corolla archaeologica in honorem C. A. Nordman, Helsinki 1952, s. 167, k. 7. Risti on viimeksi pystytetty professori Inkeri Vikaisen kustannuksella.

²⁵ Sananparren olen kuullut varatuomari Risto Tainiolta, syntynyt Tyrväessä 1926.

Se näet osoittaa, että tällaisia patsaita on pihoille aikoinaan pystytetty, ja ristin ja falloksen rinnastaminen sekä säkeen moitteeton mitta tuntuvat osoittavan, että sananparrella on ikää useita vuosisatoja. Kortinpeluu, joka levisi Ruotsi-Suomeen jo keskiajalla, on sen ilmeisesti vain säilyttänyt nykypäiviin; mainittakoon, että ristikuvioisia kortteja on Ruotsissa säilynyt jo 1600-luvun lopulta.²⁶ Tohnin epäjumalan osalta sananparsa ei luonnollisesti ole mikään todistus, vaan pelkkä tulkintamahdollisuuden tuki. Aspelin mainitsee,²⁷ että Tohnin talon vanha asumapirtti oli varustettu vuosiluvulla 1592, mutta jos on luottamista perimätietoon, jonka mukaan voimistaan kuulu Tohni osallistui Pohjankyrön eli Isonkyrön kirkon rakentamiseen, Tohnin talo ja luultavasti myös epäjumala palautuisivat 1300-luvun alkuun, aikaan, jolloin ristin ja falloksen taistelu todella saattoi olla käynnissä. Norjalainen Eidsivatingsloven,²⁸ jonka kristilliset osat palautuvat todennäköisesti aikaan 1067—1111, sanoo, ettei kellään saa olla talossaan ”stafr eða stalli”,²⁹ ts. sauvaa alustallaan; Nils Lidin mukaan sauva merkitsee tässä kuten eräissä muissakin yhteyksissä fallosta, joten kiello kohdistuu selvästi kartanolle pystytettyyn falloksen. On mahdollista, joskaan ei varmaa, että niitä tarkoittivat myös ne puukuvat, ”träbeläten”, joita venäläiset (karjalaiset) mainitsivat Oulujärven rannoille asettuneiden uudisasukkaiden pystyttävän ”asuttavain talojen sijalle” valittaessaan kyseisestä uudisasutuksesta Ruotsin kuninkaalle vuonna 1559.³⁰

*

Oman ryhmänsä muodostavat pyyntipaikoille pystytetyt patsaat, joista on tietoja erityisesti Pohjois-Pohjanmaalta ja Lapista. Rovasti J. W. Calamnius kertoo vuonna 1868 Iin muinaisjäännöksistä, että ”viimeisiin aikoihin saakka on ulkosaarilla — esim. Krunneilla ja Tukkarilla — nähty kiviroukkioita kokoon laaditut ihmisen kokoisiksi ja ihmisen muotoisiksi, mihin roukkioihin on uhrattu

²⁶ John Bernström, Spelkort, Nordiska museet, Eskilstuna 1959, s. 53 ja 56.

²⁷ Aspelin, mts. 168—69, 171.

²⁸ Trygve Knudsen, Eidsivatingsloven, Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid III, Helsingfors 1958, palstat 526—28.

²⁹ Nils Lid, Gudar og gudedyrkning, Religionshistoria, Nordisk kultur XXVI, s. 114.

³⁰ Aspelin, mts. 171, viite 102.

Kuva 4. Iin Ulkokrunnin Äijänharjun kalaajumala kivikoon kaadettuna. Valok. Kersti Rechart v. 1950. Kansallismuseon kokoelmat.

rahaa, jotta saataisiin runsas kalansaalis, tyven ilma j. n. e.” A. H. Snellman tietää v. 1886 lisätä, että Maa- ja Ulkokrunnin kivipatsaat ovat kertomusten mukaan n. kolmen kyynärän korkuisia ja että kalamiehet ovat vielä silloisten ihmisten muistaman mukaan uhranneet rahaa, viinaa ym. Patsaissa oli yksi isompi kivi runkona, sitten pienempi kaulaa vastaava kivi ja vihdoin vankka kivinen pää, jota toisinaan peitti laudasta tehty lakki. Patsaat, ”äijät”, oli kuitenkin jo kaadettu, jolloin kaatajat kertomusten mukaan löysivät vartalo-kivien alta ”vanhoja ruotsalaisia rahoja.”³¹ Lisensiaatti Anna-Maria Reinilä on tämän kirjoittajalle kertonut, että eräs iiläinen kansakoulunopettaja oli 1930-luvulla kumonnut Maakrunnissa olleen patsaan etsiessään rahoja sen juurelta; sittemmin kivi on pystytetty uudestaan. Ulkokrunnin patsas tai eräs patsas on lisensiaatti Reinilän mukaan seissyt todennäköisesti Äijänharjulla, ks. kuva 4; ky-

³¹ A. H. Snellman, Oulun kihlakunta, Muinaistieteellisiä ja historiallisia lehtiä, SMYA IX, s. 54—55.

seessä lienee sama kivi, joka aikoinaan ”kelpuutettiin erään kalasaunan kivijalkaan”.³² Snellman mainitsee lisäksi Siuran kylän Liekolan talosta ”n. kolmen neljänneksen päässä” olevan ”Lappalaisten puujumalan”, joka todellisuudessa oli pienempien kivien pystyssä pitämä, n. neljän kyynärän korkuinen, puolen kyynärän paksuinen sileä kivipatsas.³³ Kuvatessaan lappalaisten ”kalapatsaita” T. I. Itkonen mainitsee, että ”ennen vuotta 1825 tällaisia ”seitoja” oli myös Tervolan ja Kemin pitäjien lohenpyyntipaikoissa” ja että ”muinoin oli patsaille viety lihavin lohi”.³⁴ Vaikka viimeksi mainitut lienevätkin olleet puusta, voitaneen ne uhriensa vuoksi rinnastaa Iin seudun kivisiin patsaisiin, joihin ne alueellisestikin liittyvät.

Snellmanin kuvauksen mukaan Iin patsaat tuntuvat kuitenkin muistuttaneen enemmän ihmistä kuin fallosta, ja personoituun kulttiobjektiin viitannee myös niistä käytetty äijä-nimitys. On siis epävarmaa, voidaanko niitä ollenkaan rinnastaa merikarvialaisiin kiviin; mahdollisesti ne ovat samaa heimoa kuin lappalaisten puuseidat, jotka T. I. Itkosen mukaan olivat suippoja yläpäästään ja joihin toisinaan muovattiin päätä ja kasvojakin; tällainen puuseita asetettiin ”kauniille nurmikolle järven tai joen rantaan tai metsään”.³⁵ Itkonen lisää, että keinotekoisia seitoja voitiin rakentaa myös useista kivistä, jonkinlaiseen ihmishahmoon.³⁶

Yleisempiä kuin ihmishahmoiset puujumalat ovat Etelä-Lapissa kuitenkin olleet pylväsmäiset kalajumalat, joista Hj. Appelgren kertoo v. 1881: ”Muistellaan näet Lappalaisilla ennen vanhaan olleen tapana, kalastamaan kun rupesivat, luvata ”veden kunniaksi” tehdä patsaan, jos runsaasti viljaa saisivat. Samaten tekivät niitä, kun peura-rahadoistaan saivat hyvän saaliin. Patsaita on sekä puusta että kivistä. — — — Näitä (puisia patsaita) löytyy kenttäpaikoilla, apajien nostimilla sekä peuran ja simpukan pyyntipaikoilla. Lapalio-nimisessä järvestä, Kemijärven pohjoispäässä, on saari, jossa on apajan nostin; siinä oli eräs talon isäntä laskenut varallakin 70 pystyssä olevaa patsasta. Kävin samassa seurakunnassa Jumiskojoen suukönkäällä katsomassa erästä simpukan pyyntipaikkaa. — — —

³² Lis. Reinilän 14. 12. 1971 päiväämä kirje.

³³ Snellman, mts. 118, viite 1.

³⁴ T. I. Itkonen, Suomen lappalaiset II, Porvoo 1948, s. 317.

³⁵ Itkonen, mts. 310—11.

³⁶ Itkonen, mts. 316.

Kuva 5. "Kalapattahia Heikin haudan apajalla" Kemijärven Javaruksessa. Valok. Eino Nikkilä 1939. Kansallismuseon kokoelmat.

Täällä on niemi, jota köngäs kiertää ja jonka poikki on taival. Taipalen ja könkään välillä on toista kymmentä puupatsasta, varustetut vuosiluvuilla ja puumerkeillä sekä venäläisillä ja suomalaisilla kirjaimilla. Kaksi vanhinta ovat vuosilta 1763 ja 1789, kumpaisetkin venäläisellä kirjoituksella; yksi on vuodelta 1843 suomalaisella nimellä ja vuosi 1863 venäläisillä. — — — Kivipatsaat ovat pieniä, tehdyt päällitysten ladotuista kivilaakoista. Niitä mainittiin ainoastaan yhdessä simpukanpyyntipaikassa Ailankajoen niskassa Kemijärvellä. Paikalle tultuani huomasin, että kaikki kivipatsaat olivat kaatuneet. — — — Ne olivat seisoneet suurilla paasikivillä, ihan veden äyräällä... Opas sanoi niiden olleen noin kyynärän korkuisia, rakennetut vaaksan, kahden ja kolmen vaaksan suuruisista kantillisista kivilaakoista. Muutoin oli paasien rakoihin pistetty noin puoli kymmentä puupatsasta, samanlaisia kuin yllä kerrotut."³⁷

T. I. Itkonen pitää näitä kalapatsaita, joita myös nimitetään

³⁷ Appelgren, mts. 50—52.

keripäiksi, peura- tai lapinpatsaiksi, muistoina entisistä puujumalista. Patsas pystytettiin metsään onnistuneen peuranpyynnin — myös karhu- ja lintusaaliin — tai järvenrantaan hyvän kalansaaliin muistoksi, toisinaan kenties jonkinlaiseksi uhriksikin.” — — — ”Kannon päähän veistettiin kärjellään seisovan kartion muotoinen nuppi, ikäänkuin ihmisen kaulan ja useampitahkoisen pään muotoon; isohkon patsaan reuna pyölettiin tavallisesti hammasloville ja ylimmäksi voitiin asettaa kivilaaka hatuksi estämään puun lahoamista.” — — — ”Kylkeen leikattiin usein vuosiluku ja pyyntimiesten puumerkit.” Tällaisia patsaita on tuonnoin tavattu Kittilässä, Savukoskella, Pelkosenniellä, Kemijärvellä ja Rovaniemellä.³⁸

Edellä esitettyjen tietojen mukaan ei lapinpatsaille näytä uhra-
tun, mikä erottaa ne Iin seudun pyyntipatsaista. Koska ne veistettiin tai pystytettiin onnistuneen pyynnin jälke en, ne on todella ymmärrettävä mieluummin kiitoksen tai kunnian osoitukseksi kuin uhriksi, jolla varmistettiin pyyntionnen jatkuminen. Tosin ei tämähän näkökohta ollut aivan vieras. Ahti Paulaharju kertoo, että Satusjärven takaisen pikku Saivon rannalle rakennettiin nuotavedon jälkeen mättäistä ihmisenkuva: ”Siten sai siikaa vastakin.”³⁹ Perimätieto asettaa patsaat lappalaisten yhteyteen, mutta Appelgren mainitsee, että ”nykyinen kansa” on niitä ”huvin vuoksi” veistänyt.⁴⁰ Lappalaiseen alkuperään tuntuisi ehkä viittaavan myös se, että samanlaisia kivihattuisia patsaita mainitaan aikaisemmin olleen myös Ruotsin puolella, Ison Torniojärven tienoilla.⁴¹ Toisaalta patsaiden keskittyminen Etelä-Lappiin puhuu sen käsityksen puolesta, että säilyneet patsaat olisivat pääasiassa muiden kuin lappalaisten teke-
miä. Tietynlaista tukea tämä seikka saa mm. vanhimpien patsaiden venäläisistä kirjaimista, kenties myös siitä, että patsaiden ornamentiikka tuntuu tietyllä tavalla viittaavan itäkarjalaiseen renessanssi-
vaikutteiseen puunleikkauskoristeluun; Appelgren tietääkin kertoa karjalaisten kalastusmatkoista Jäämerelle sekä heidän helmenpyynnistään erämaissa.⁴²

Patsaiden alkuperän selvittäminen on tämän tutkimuksen kannal-

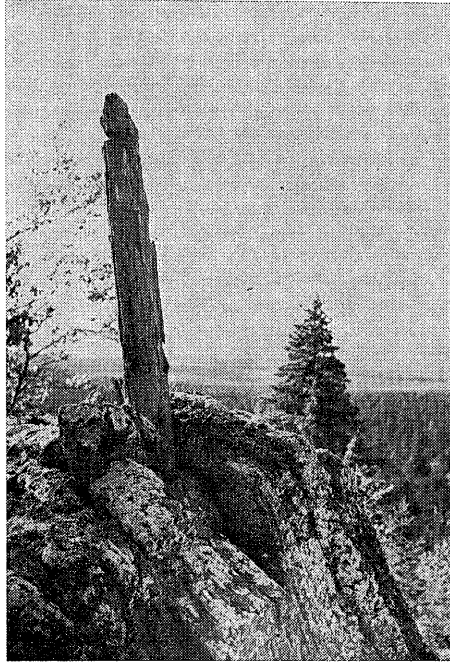
³⁸ Itkonen, mts. 317.

³⁹ Ahti Paulaharju, Kiveliöitten kansaa, Porvoo 1961, s. 82.

⁴⁰ Appelgren, mts. 50.

⁴¹ Appelgren, mts. 50, viite 1.

⁴² Appelgren, mts. 52.

Kuva 6. "Pyhä merkintä eli jumala" Sodankylän Sompion Kumoringin vaaralla. Valok. Osmo Vuoristo 1959. Kansallismuseon kokoelmat.

ta kuitenkin toisarvoinen kysymys; tärkeämpää on todeta, etteivät lapinpatsaat muodoltaan eivätkä funktioltaan näytä liittyvän falloksiin. Silti olen tarkoituksellisesti käsitellyt niitä näinkin pitkään: Matias Aleksanteri Castrenin mukaan lapinpatsaita on Sodankylässä nimitetty molekeiksi,⁴³ mihin kätkeytynee yleiskielen *mullku*. Oireellinen on mielestäni myös nimi keripää, ts. 'paljaspää': olisiko sittenkin niin, että lapinpatsaat olisi alunperin ymmärretty pyyntipaikoille veistetyiksi falloksiksi, joiden muoto olisi geometristunut ja saanut ehkä vaikutteita itäkarjalaisesta renessanssiornamentiikasta? Vastaus edellyttänee perinpohjaisempaa aineiston keräystä ja analyysiä. Myönteisen vastauksen mahdollisuutta ei liene syytä ilman muuta torjua, sillä meillä on mielestäni jokseenkin varma todiste siitä, että myös erämaihin on veistetty falloksia. Maisteri Osmo Vuoristo valo-

⁴³ Appelgren, mts. 50, viite 1.

kuvasi näet Sodankylän Kumoringin vaaralla v. 1959 kallionhalkeamaan pystytetyn puupatsaan, ks. kuva 6. Patsas, joka selityksen mukaan on ”pyhä merkintä eli jumala”, on jokseenkin selvä naturalistinen fallos, joka jyrkän kallioseinämän yläpuolelta hallitsee laajoja erämaita aivan kuin Merikarvian kivitontut peltojaan. Mahdollisesti se tarjoaa selityksen siihen, miksi *tonttu* usein Etelä-Suomessa esiintyy vuorien, kallioiden ja mäkien niminä, vaikka näille paikoille tuskin on voitu raivata peltoja: ehkäpä nämä nimet tai muutamat niistä selittyvät yläville paikoille rakennetuista falloksista, joita on nimitetty peltotonttujen mukaan.

*

Edellä on päädytty siihen, että Merikarvian tonttukivet ovat todisteena meillä aikaisemmin jokseenkin tuntemattomasta falloskultista, johon eräät sananparret ja nähtävästi myös paikannimet viittaavat. Sitä koskeva aineisto on kuitenkin varsin hajanaista, koska kirkko suhtautui siihen ankaran kielteisesti, kuten jo Eidsivatingsloven osoittaa. Kultin esineelliset todisteet ovat ymmärrettävästi jokseenkin tyystin hävinneet; on oikeastaan hämmästyttävää, että niitä on säilynyt edes siinä periferiassa, jonka Merikarvia muodostaa Kokemäenjoenlaakson ja Suupohjan kulttuurialueiden välille. Kulttiin liittyvä perinne on ilmeisesti häveliäisyssyistä välttynyt muistiin kirjoittamiselta, niin että siitä on jäljellä vain rippettä; oikein suunniteltu keräys voisi tosin vielä tuoda ilmi asiaan liittyvää ainesta.

Aineksen katkelmallisuus ja hajanaisuus ei salli varsin yksityiskohtaisten johtopäätösten tekoa. Nimestään päätellen tonttukivet, kuten muukin tonttuihin liittyvä perinne, on läntistä lainaa; varmimmat todisteet — osaksi ehkä satunnaisista syistä — ovatkin Länsi-Suomesta. Silti on mahdollista, että tonttukiviä on pystytetty idempänäkin; itäisin ”tonttupelto” tunnetaan Juvalta. Tapa pystyttää pelloille kivitonttuja ei ole voinut lainautua Suomeen myöhäisinä aikoina; sen ovat ehkä mukanaan tuoneet maahamme keskiajalla saapuneet ruotsalaiset uudisasukkaat. Tällainen ajatus tuntuu luonnolliselta eritoten Merikarvialla, jonka ruotsalaisasutuksesta on historiallinen maininta jo vuodelta 1303;⁴⁴ mainittakoon, että Kasala,

⁴⁴ FMU I, s. 97.

jonka alueella myös tiedetään olleen kivitonttuja, on jo keskiajalla perustettu, lähes meidän päiviimme ruotsinkieltä säilyttänyt kylä.⁴⁵ Joka tapauksessa on varmaa, että falloskultti levisi, ellei se ollut levinnyt jo aikaisemmin, myös suomalaisen väestön keskuuteen. Luultavasti asia ei ollutkaan uusi, sillä em. tyrvääläisessä korttipelitermissä meillä on todiste siitä, että kartanoille pystytettyjä falloksia nimitettiin myös ”suomalaiskansallisilla” nimillä.

Tonttukivet merkitsevät pelloille tai pihoilte tehtyjä patsaita. Mikäli edellä esitetty käsitys on oikea, on falloksia myös nimitetty jumin kurikoiksi. Kun jumiin liittyvää perinnettä tunnetaan sananparsien tai kielikuvien muodossa lähes koko maasta ja kun juminimet esiintyvät, joskin hajallisina, Karjalasta Satakuntaan, Etelä-Pohjanmaalle ja Etelä-Lappiin, tuntuu ilmeiseltä, että kyseessä on tonttuja paljon vanhempi perinne, joskin vain varauksin falloksiin liittyvä. Kuusi ja Toivonen ovat viitanneet myös viron jumi-sanukseen, joka merkityksensäkin puolesta ainakin osaksi liittyy suomen kielen jumiperinteeseen: viron *jum(m)ikaraan* ’jääpuikko’, *jummiin* ’toisesta päästä sidottu pellavakimppu’, *jummikodaan* ’sillanarkku’ sekä *jumikas-* tai *jomikas-*sanoihin ’ristikkoladelmä halkopinon päässä’, liittyy sama pystyn ja liikkumattomuuden kuvitelma kuin suomen kielen jumiin.⁴⁶ Mutta virossa ja inkeroisurteissa *jume* tarkoittaa myös kasvojen ilmettä ja väriä, *päivän jume* varhaisinta aamuruskoa;⁴⁷ nämä merkitykset tuntuisivat tulevan ymmärrettäviksi, jos *jume* on merkinnyt jumiin sisältyvää elämän- tai siitosvoimaa, mikä kuvastuu kasvojen ilmeenä ja verevyytenä. Edellä mainitut tutkijat ovat viitanneet siihen mahdollisuuteen, että *jumi* olisi balttilaislaina, vertauskohtana latin *jumis* ’kaksoistähkä’, ’viljanhaltija’;⁴⁸ merkityksen puolesta tämä yhdistelmä tuntuu varsin houkuttelevalta. Mikäli nämä ajatukset ovat oikeita, kuulune falloskultti

⁴⁵ Mauno Jokipii, ”Suomalaisen” ja ”ruotsalaisen” oikeuden alue Satakunnassa, Satakunta, Kotiseutututkimuksia XIV, Vammala 1948, s. 242. — Kasalan viimeinen ruotsinkielinen koulu, jota jo kauan oli tuettu lahjoitusvaroin, päätti toimintansa 1960-luvulla.

⁴⁶ Kuusi, mts. 138. Y. H. Toivonen, Suomen kielen etymologinen sanakirja I, s.v. *jumi*.

⁴⁷ Ks. edellistä viitettä.

⁴⁸ Lisäksi Harva, mts. 219.

Kuva 7. Itä-Göötanmaan Rödstenin kunnan Rödsten on hämmästyttävän luonnontekoinen fallos. Östergötlands Museumin kokoelmat.

jumin kurikan muodossa jo rautakautta edeltävään kulttuuriperinteeseen; eräistä viitteistä päätellen se on levinnyt pelloilta myös pyyntipaikoille.

*

Kysymykseen, esiintyykö Ruotsissa tontuiksi nimitettyjä kiviä, en pysty vastaamaan, mutta mielestäni ”tomtebise” yhteydessä ”bise på åkern” on melkein pä riittävä todiste, varsinkin kun Ruotsista tunnetaan ainakin yksi kivifallos. Se on Itä-Göötanmaan tunnettu Rödsten, kuva 7, joka on Merikarvian kivitonttujen tapaan pellon keskellä

sijaitsevalle kivelle pystytetty patsas.⁴⁹ Sen alaosana on lähes metrin korkuinen kivipylväs, joka on maalattu punaiseksi, keskiosana valkoiseksi maalattu ”kivikaulus” ja yläosana mustaksi maalattu pääkivi. Vaikka Rödsteninkin osat ovat muokkaamattomia luonnonkiviä, on Rödsten hämmästyttävän naturalistinen fallos, kuten ruotsalainen tutkija Bengt Cnattingius sitä luonnehtii. Tarinan mukaan kivi on pudonnut taivaasta ja haudannut alleen härkäparin ja talonpojan, rangaistukseksi siitä, että nämä ovat varoituksesta huolimatta tehneet pyhätyötä ja siten rikkoneet kolmatta käskyä. Tämä moralisoiva tarina selittää, miten kivi on kaikesta ”kaltaisuudestaan” huolimatta säilynyt kirkollisten viranomaisten hävitykseltä, mutta on aivan varmaa, että se ei ole selitys patsaan synnylle. Patsaaseen näet liittyy uskomus, että se tuottaa taloon karjaonnea ja että se on maalattava, kun sen lähellä sijaitseva navetta maalataan. Kyseessä on toisin sanoen hedelmällisyyttä, potenssia lisäävä patsas ja sellaisena Merikarvian tonttukiviin verrattava, joita se sijaintinsa ja rakenteensa puolesta vastaa. Sen luonnonmukaisuus on mielestäni täysin riittävä todistus, että Merikarvian tonttukivet todella kuuluvat kivifallostien suureen sukuun. Tämä suku on aikoinaan levinnyt tavattoman laajalle. Siihen kuuluvat mm. ”pyhät valkeat kivet”, ”hellige, hvite steine”, joita on marmorista veistettyinä löydetty Norjassa mm. rautakautisilta hautakummuilta;⁵⁰ tällaisten yksinkertaisia jäljitelmiä tunnetaan myös Ruotsista, mutta ruotsalaisia hautakiviä ei enää voi tunnistaa varmasti fallistisiksi.⁵¹ Luonnonkivistä rakennettuja

⁴⁹ Bengt Cnattingius, Rödsten, östergötlands och Linköpings stads museum, Meddelanden 1954—1955, Eripainos, Linköping 1955.

⁵⁰ Sverre Marstrander, Toten i forhistorisk tid, Totens Bygdebok, bind 1, Eripainos, Oslo 1952, s. 72—73; Marstranderin mukaan kyseisiä kiviä on Trøndelagissa ja Vestlandetissa todettu kymmenen kumpujen tai raunioiden yhteydessä; näistä pari ajoittuu 4. vuosisadalle. — Cnattingius, mts. 9, mainitsee, että ”pyhiä valkeita kiviä” tunnetaan Norjasta n. 30 kpl.

⁵¹ Cnattingius, mts. 11—13, tuntee tällaisia kiviä Itägöötanmaalta, Södermanlannista ja Uplannista. Viitaten Andreas Oldebergin artikkeliin ”En ornerad gravsten från Södermanland”, Fornvännen 1929, Cnattingius pitää mahdollisena, että haudoilla esiintyvät kivipallot, jotka toisinaan ovat koristeltuja, olisivat olleet haudoille pystytettyjen fallostien pääkiviä; varmaa todistusta ei kuitenkaan ole. Mainittakoon, että myös Suomesta tunnetaan haudoilta kivipalloja, nim. viisi Vöyrin Lågpeldkankaalta, yksi Laitilan Untamalasta ja Piikkiön Myrskylinnasta sekä lukuisasti Ahvenanmaalta; ks. Jacob Tegengren, Bautastentar och s. k.

Kuva 8. Marmorifalloksia Delos-saarelta: edessä katkennut, taustalla ehyt. Valok. Leila Arpiainen.

falloksia ovat pystyttäneet myös Afrikan neekerheimot, asettaen tosin falloksen pääksi ainakin toisinaan saviastian.⁵² Tällaisia falloksia on palvottu mm. uhraamalla ja sivelemällä niitä verellä, mistä

stenklot anträffade i Vörå, Finskt Museum 1934, Helsingfors 1934, s. 11—15, sekä Pirkko-Liisa Lehtosalo, En grav med stenklot på Myrskylinna i Piikkiö, Finskt Museum 1969, Helsingfors 1969, s. 71—73, 79.

⁵² Esim. Cnatingius, mts. 13—15.

Kuva 9. Kuvan 8 fallos toisesta kulmasta; taustalla ja etualalla Dionysoksen temppelin raunioita. Valok. Leila Arpiainen.

tavasta Rödstenin punainen maalaus todennäköisesti juontuu. Muinaiset kreikkalaiset puolestaan veistivät marmorista hienoja naturalistisia kivialloksia ja koristivat niillä Delos-saarella olevan Dionysoksen alttarin ympäristön, ks. kuvat 8 ja 9; ainakin yhdessä näistä falloksista pää lienee jo alun perin muovattu eri kappaleesta.⁵³ Toisteita falloskultista tunnetaan myös Virosta, palatakseni Suomen suvun piiriin. Henrik Lättiläinen, joka kertoo kronikassaan mm. virolaisten kristinuskoon käännättämisen traagisista vaiheista 1200-luvun alkupuolella, mainitsee lähetysaarnaaajan hävittäneen virumaalaisten pyhästä lehdestä ”kuvat ja kaltaisuudet”, ”jolloin kansa ihmetteli, ettei niistä verta vuotanut”.⁵⁴ Kun ”kuvat” jokseenkin varmasti tarkoittavat ihmisenkaltaisia jumalia, niin mitäpä muuta mer-

⁵³ Leila Arpiainen, Pyhä ja epäpyhä Delos, sarjassa Kestiystävyyden maa — 5, Helsingin Sanomat, 14.9.1962. — Toimittaja Arpiainen on ystävällisesti luovuttanut julkaistaviksi oheiset kuvat.

⁵⁴ Julius Krohn, Suomen suvun pakanallinen jumalanpalvelus, Neljä lukua Suomen suvun pakanallista jumaluus-oppia, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 83, Helsinki 1894, s. 78. Kaarle Krohn, Suomalaisen runojen uskonto, Suomen suvun uskonnot, Helsinki 1902, s. 209.

Kuva 10. Tõndi valk Vändrasta. Kaarle Krohnin mukaan.

kitsisivät 'kaltaisuudet', elleivät falloksia; ainakin tämä selitys johtuu ensimmäisenä mieleen.

Mutta vaikka lehtojen kuvat kaatuivat, säilyivät niihin liittyneet uskomukset pitkään. Vändrasta, Pärnumaalta löydettiin v. 1898

Tönnin eli Pyhän Antoniuksen vakka, nelikulmainen puulaatikko, jonka kangaspeitteiseltä pohjalta kohoaa pysty puutappi.⁵⁵ Tällainen vakka, joka myös voitiin valmistaa tuohesta, päreistä, oljista, jopa pölkystä, oli talon isännän kätöksissä, tavallisesti aitan ylisillä. Se oli pyhä esine: ”vakkaan tuotiin pitkin vuotta esiuhreja”, mm. puitaessa, olutta pantaessa, vasta poikinutta lehmää lypsetäessä. Vakan sisällys haudattiin vuosittain maahan. Vändran vakassa olevaan tappiin oli lakiksi sidottu punainen kangastilkku, ja koska Tönnin vakkaa kutsuttiin myös nimellä *tõndi vakk* ’tontun vakka’, tunnistamme patsaan punapäisen puutapin helposti Merikarvian tonttukivien pikkuveljeksi. K. F. Karjalainen arveli aikoinaan, että Tönnin vakka merkitsisi itse asiassa falloksen palvomista.⁵⁶ Merikarvian tonttukivet todistavat hänen arvelunsa oikeaksi.

Liite 1

Nimiarkiston tonttukivet ja tontunkivet

1. *Tontantakka*: 1) Ylitornio, Taroniemi, Kuivansaaren kankaalla oleva iso kivi, jonka Haka-Juho sanoi tontun siihen kantaneen.
2. *Tonttukivi*: 1) Ikaalinen, Isoröyhiö; iso kivi maantien varressa, rinnakkaisnimenä *Tontunkivi*. Maisteri Pentti Papusen antaman tiedon mukaan kivessä oli kolo, johon kertyi sadevettä. 2) Kiikka, Vehkakorpi; Kataran pellolla oleva kivi: ”piru on sen heittänyt”. N. 300 m:n päässä kaikkien tuntema *Tontunkivi*. 3) Viljakkala, Hiironen; kaksi kiveä, joita tonttu tarinan mukaan yritti kantaa mukanaan.
3. *Tontunkivi*: 1) Kalvola, Kutila; ”suuri laakee kivi”, jossa oli tontun jalanjälki. Jäljessä oli aina vettä, jota käytettiin parantamiseen. 2) Kiikka, Nevo; Laineen sahan tontilla sijainnut suuri kivi, jossa oli tontun pään tekemä kolo sekä myös käsien ja toisen jalan ”aukot”. ”Jättiläinen toi sen pääsänsä tai tonttuko hän oli, muistutti ihmistä.” 3) Luvia, Hanninkylä; suuri kivi Niemennummella maantien laidassa, sittemmin hävitetty. Keijo Hannus: ”Mu mummun sanoi et siin istu tont.” Kiveä olivat varsinkin lapset pelänneet. 4) Nurmijärvi, Raala; irtokivi, jonka pinnassa on ”tontun jälkiä”. 5) Tyrvääntö, Lepaa; kivi, johon liittyy tarina. ”Lepaan tonttu ja Vesun-

⁵⁵ Kaarle Krohn, mts. 209—12.

⁵⁶ Kaarle Krohn, mts. 212, viite 1.

nin tonttu tappelivat ja toinen heitti toisen kiveen niin, että siihen tuli päänsija, suuri syvennys, jonka pohjalla on pienet syvennykset, nenän ja suun sijat. Ne näkyvät vieläkin." Toisinnon mukaan "Suontaustan tonttu heitti Vesunnan tonttua sillä kivellä, ja siihen tuli päänsija..."

Liite 2

Muut pääasiassa Nimiarkiston kokoelmiin sisältyvät tonttu-, tontun-, tontan- tai tonttion-alkuiset nimet ⁵⁷ jälkiosansa mukaan ryhmiteltyinä

1. *Tonttuapaja*: 1) Asikkala, Salo; apaja *Tontunpohja*-nimisen lahden suussa. Kyseinen lahti pistää *Tonttuniemeen* eli *Tontunniemeen*, joka sijaitsee Huonpohjan ja Sirkkulahden välissä. Niemen koillispuolella, *Tontunsaari* tai *Tontunkärki* on tulvan aikana saarena. Niemen pohjoisrannalla sijainnutta, nytemmin metsittyä peltoa nimitetään *Tontunpeloksi*.
2. *Tontunhaka*: 1) Hollola, Nokkola; haka.
3. *Tontunhauta, -haudat*: 1) Hartola, Metsäkoski; syviä hautoja, joiden kerrotaan syntyneen siten, että Koskipään tonttu ja Pohjolan tonttu vetivät väkikarttua harjulla ja lensivät nurin, niin että "taka-puolen kuvat näkyvät". 2) Hartola, Lepsala; hiekkakuoppa *Tontunmäen* rinteessä, syntynyt tarinan mukaan Haikan tontun takamuksista sen vetäessä väkikarttua Yrjölän tontun kanssa. Syvemmän kuopan tehneenä Haikan tonttu voitti vedon ja sai haltuunsa ympäröivän *Tontunhaudankankaan*. Samaa *Tontunhautaa* tarkoittaa ilmeisesti Pohjolan ja Kumunkylän rajoilla Haikan maalla sijaitseva T. 3) Sysmä, Nuoramoinen; kaksi hiekkaharjussa olevaa syvännettä: "Tottahan ne on tonttuja sinne hauvanneet".
4. *Tontunhaudankangas*: 1) Hartola, Lepsala; kangas, johon liittyvät myös *Tontunmäki* ja *Tontunhauta*, ks. *hauta*: 2 ja *mäki*: 2.
5. *Tonttuhuhta*: 1) Veteli, Yli-Veteli; metsä.
6. *Tontunkaivamat*: 1) Töysä, Töysänkylä; Ukkokankaassa olevia, luultavasti jääkauden aikaisia painaumia, tarinan mukaan tonttujen kaivamia.

⁵⁷ Luetteloon ei ole otettu sellaisia tonttunimiä, jotka saavat selityksensä henkilönnimistä (kölleistä), ei myöskään sellaisia tonttunimiä, jotka todennäköisesti viittaavat rakennuksissa asuviin tonttuihin (tonttulato, tontturiihi), eikä tonttula-alkuisia nimiä tai muita ilmeisesti myöhäisiä asunnon- tms. nimiä.

7. *Tonttukallio(t)*, *Tontunkallio*: 1) Askola, Korttia; lähistöllä *Tonttusuo*. 2) Jyväskylän mlk., Nyrölä; mahdollisesti lasten antama nimitys. 3) Kuhmoinen, Pihlajanlahden valtionpuisto; kallioröyhmä, jolla tai jonka lähistöllä pitäisi asua tonttuja. Paikkaa on ennen pelätty kovasti. 4) Heinola, Iinjärvi; Kallio Ala-Rievelin *Tontunniemessä*, jonka takana *Tontunkangas*.
8. *Tontunkangas*: 1) Heinola, Iinjärvi; ks. kallio: 4.
9. *Tontunkellarinmäki*: 1) Kokemäki (Kauvatsa), Piilijoenmaa; mäki, jossa on "kauhean suuri kiviruokkio, siä on sitten ninko huane."
10. *Tontunkolo*: 1) Hauho, Lehdesmäki; suossa oleva pehmeä paikka, jossa on kolo.
11. *Tonttukorpi*: 1) Kangasniemi, Orala; korpi. 2) Virrat, Uurainen; korpi, lähistöllä *Tonttuvuori*.
12. *Tontunkoto*: 1) Rymättylä, Kaarnisto; metsässä oleva kivikko.
13. *Tonttukynnäs*: 1) Saarijärvi, Summasjärvi; metsätilkku.
14. *Tontunkärki*: 1) Asikkala, Salo; niemen nokka, ks. apaja: 1. 2) Kangasala, Radonsalo; Hautasaaren luoteiskärki, josta tehty löytöjä.
15. *Tonttulahti*: 1) Siikainen, Otamo; soistunut lahti Haudanselän länsipäässä. Nimi poimittu kartasta.
16. *Tonttulampi*: 1) Ruovesi, Jäminki; kuivunut lampi, johon jonkin naisen kerrotaan tappaneen lapsensa. "Ennen uskottiin, että siellä kummitteli tonttu, sen lapsen henki."
17. *Tonttujenmäki*, *Tonttionmäki*, *Tonttumäki*, *Tontunmäki*: 1) Asikkala, Kurhila; metsäinen mäki, Tonttionmäki, jolla ennen vanhaan otaksuttiin tonttujen asustaneen. Rinnakkaisnimenä *Tonttujenmäki*. 2) Hartola, Lepsala; metsämäki, jonka syrjässä *Tontunhauta*-niminen hiekkakuoppa, ks. hauta: 2. 3) Helsingin mlk. (nyk. Vantaa), Tikkurila; iso metsämäki ja maantienmäki, jossa "ihmisiä joku — — — hätyyttänny..." Rinnakkaisnimenä ruotsinkielinen *Tomtåkersbacken* ja sen suomalainen väänös *Tonttootarimäki*. 4) Jyväskylän mlk., Oravisaari; mäki, jonka kautta polku vie Lepäslammelle. L:n päässä on *Tonttuvuori*. 5) Lammi, Taka-Evo; louhikkoinen mäki. Seudulla myös *Tonttuvuori*. 6) Laukaa, Kuusvesi; pieni mäki, jonka kaakkoispuolella on *Tontunviita* ja tästä etelään *Tontunrinne*.
18. *Tonttuniemi*, *Tontunniemi*: 1) Asikkala, Salo; niemi, rinnakkaisnimenä *Tonttuniemi* ja *Tontunniemi*, ks. apaja: 1. 2) Hartola, Lepsala; Salajärven niemi Kuirulahden länsisivussa.
19. *Tontunnotko*: 1) Keuruu, Pohjaslahti; notko, jota pelättiin, kos-

ka ihmiset siellä olivat kuulevinaan tonttuja. Tontut eivät ole ihmisenäköisiä, vaan milloin minkinlaisia, ”melkein niinkuin Matin ja Pirun hevoset”.

20. *Tonttunoja*: 1) Hartola, Hara; ojan nimi Kivelän ja Syväjärven talojen luona.

21. *Tonttupelto, Tontunpelto*: 1) Pori, Ahlainen, Alakylä; pelto Höbäckinkallion juurella, rinnakkaisnimenä Orviiki. 2) Asikkala, Salo; metsittynyt pelto *Tontunniemessä*, ks. apaja: 1. 3) Jämsä, Aseme; pelto. 4) Juva, Kaskii, Hiismäki; pieni peltonurkka.

22. *Tontunpohja*: 1) Asikkala, Salo; pieni lahti, jonka lähistöllä ryhmä tontun-alkuisia nimiä, ks. apaja: 1.

23. *Tontunpää*: 1) Lappi Tl., Murtamo; Pirttijärven pää, jonka rannalla *Tontun tahtuma*, ks. tahtuma: 1. Mv. Pentti Saaristolta saatu tieto.

24. *Tontunrinne*: 1) Laukaa, Kuusvesi; lähistöllä *Tontunmäki* ja *Tontunviita*, ks. mäki: 6 ja viita: 1.

25. *Tonttusaari, Tontunsaari*: 1) Asikkala, Salo; niemen kärki, tulvan aikana saari, josta käytetään kumpaakin nimimuotoa, ks. apaja: 1. 2) Hartola, Kalho; Enoveden saari, jonka nimen otaksutaan johduvan saaren pienuudesta. 3) Ylistaro, Hanhikoski; saari peltojen keskellä Papinkorvessa.

26. *Tonttusilta*: 1) Karuna, Kasklahti; silta, jolla kerrottiin kummittelevan. Sanastajan selitys: tonttu = kummitus, haltija.

27. *Tonttusuo*: 1) Askola, Korttia; lähistöllä *Tonttukallio*, ks. kallio: 1.

28. *Tontun tahtuma*: 1) Lappi Tl., Murtamo; pelto Pirttijärven päässä, *Tontun päässä*, ks. pää: 1. Mv. Pentti Saaristolta saatu tieto.

29. *Tontuntöppärä*: 1) Noormarkku, Lassila; korkea kumpu; K. Kilinen, Kiinteitä muinaisjäänöksiä Ulvilan kihlakunnassa, Bidrag till Kännedom af Finlands Natur och Folk, Trettiondetredje heftet, Helsingfors 1880, s. 146.

30. *Tontunviita*: 1) Laukaa, Kuusvesi; lähistöllä *Tontunmäki*, ks. mäki: 6.

31. *Tonttuvuori, Tontunvuori*: 1) Heinola, Vaippilainen; metsäinen vuori, jonka alla tarinan mukaan on tontun pesä. 2) Jyväskylän mlk., Vesanka; vuori, jolla ”tonttuloeta ja kummitusija, kummitellu”. 3) Jyväskylän mlk., Lepäslammi; ”Lepäslammin päässä on se korkea Tonttuvuori”. Ks. myös mäki: 4. 4) Kangasniemi, Keskinen; vuori. 5) Lammi, Taka-Evo; kallio valtion metsässä; valtion met-

sässä myös *Tonttumäki* (sama?). 6) Ruovesi, Pekkala; vuori. 7) Virrat, Uurainen; vuori Pihlajajärven itärannalla, *Tonttukorven* eteläpuolella, ks. korpi: 2.

32. *Muita nimiä*: 1) *Tonttu*: Ylihärnä, Liinamaa; pitäjän itärajalla sijaitseva kytö. 2) Tomtäkersbacken: Helsingin mlk. (= Vantaa), Tikkurila; rinnakkaisnimenä *Tonttumäki*, ks. mäki: 3.

Liite 3

*Nimiarkiston mulkku- tai mulkun-alkuiset paikannimet*⁵⁸ *jälkiosansa mukaan ryhmitettyinä*

1. *Mulku*: 1) Liperi, Vainio; pieni lampi.

2. *Mulkkunen*: 1—3) Kuhmo, Korpisalmi; kaksi lampea, Iso-M. ja Pieni-M., joista laskee *Mulkkusen puro*. 4) Tuusniemi, Juojärvi; saari. 5—6) Sotkamo, Korholanmäki; luotoja, nimeltään Isot ja Pienet Mulkkuset, toisintoniminä Munasaaret.

3. *Mulkuaho*: 1) Puolanka, Puolangan kylä; kangas. 2) Virrat, Toisvesi; aho, jolla itsestään kiinni painuva portti, *Mulkkuportti*. 3) Virrat, Toisvesi; metsittynyt aho, jolla ollut tervahauta.

4. *Mulkuaro*: 1) Merijärvi, Merijärvi; metsäpalsta, alunperin kuru, jota pitkin vedet juoksivat Talusjärveen.

5. *Mulkuhaudat*: 1) Siilinjärvi, Kaaraslahti; syvät haudat l. painanteet Mustinsalolla; suurin nimeltään Munahauta.

6. *Mulkujärvi*, *Mulkunjärvi*: 1—2) Alavus, Sydänmaa; kaksi järveä, Iso M. ja Vähä M., joista on ennen niitetty kortetta: ”kun noon siälä niittäny ja kaivanu niin noon siälä mulukkuja myärer rompi-nehet”. 3) Kuortane, Mäyry; lampi: Mulkunjärvi. 4—5) Kuortane, Isomäenkylä; kaksi järveä, Iso-M. ja Vähä-M., joiden välinen maa *Mulkkujenväli*. 6) Noormarkku, Kairila; pieni järvi, josta laskee kuivatun Suodenjärven halki Haunianojaan *Mulkuoja* (tiluskartassa *Mulkkuoja*). 7) Seinäjoki, Alakylä; jyrkän maantienmäen nimenä *Mulkkujärvenahde*.

7. *Mulkkukallio*: 1) Hartola, Hartolan kylä; Saarijärven kallioluoto, kuivana aikana niemi; rinnakkaisnimenä Pässinkallio. 2) Kinnula, Urpila; pieni kallio Naarajärven itärannalla. 3) Sulkava, Hintsala; kallio lähellä Ruokolahden rantaa: ”Muurahaisia ol muniteltu siinä kalliola.”

⁵⁸ Liitteessä on myös eräitä muista lähteistä tietooni tulleita nimiä.

8. *Mulkkukenttä*: 1) Siilinjärvi, Räinen; pieni kenttä Kilukentän vieressä.
9. *Mulkkukivi, Mulkunkivi*: 1) Hauho, Hauhontaipale, Korpi-Lauri; kivi keskellä talon läheisintä peltoa. 2) Haukivuori, Kärjenniemi; Mulkkukivi, Kyyvedessä sijaitseva kivi, jossa peniksestä ja testiksistä muistuttavat painumat.
10. *Mulkkukoski*: 1) Lehtimäki, Livo; Leväjoen koski, saanut nimensä siitä, että miehet uitossa joutuivat kahlaamaan siinä reisiä myöten.
11. *Mulkkulampi*: 1) Alavus, Alavudenkylä; metsälampi. 2) Jämsä, Kauhkiala; lampi, jonka ympärillä *M u l k k u s u o*. 3) Kihniö, Raticylä; pieni, lähes umpeen soistunut lampi. 4) Mulkkuslammit; Kuhmo, Korpisalmi; Paskolammen ja Perselammen yhteinen nimitys. 5) Kuru, Sontu; pieni lampi Isollasuolla. 6—7) *M-et*; Somerniemi, Kaskisto; kaksi pyöreätä lampea, Iso M. ja Pieni M. 8) Tohmajärvi, Kutsu; suolla sijaitseva lampi, jonka kerrotaan saaneen nimensä maanmittareilta, jotka olivat siinä uineet.
12. *Mulkkuluoma, Mulkunluoma*: 1) Alavus, Sydänmaa; *M u l k k u j ä r v e s t ä* Hukkalanlahteen laskevan joen nimi v. 1757 kartan mukaan *M u l c u L u o m a*; nykyinen nimi Pohjaisjoki tai Paatsjoki. 2) -n-; Kuortane, Mäyry; *M u l k u n j ä r v e e n* laskeva oja. 3) *M-n*silta; Kuortane, Ylijoki; tanssipaiikkana käytetty silta.
13. *Mulkkuluoto*: 1) Taipalsaari, Saikkola; pyöreähkö kallioluoto.
14. *Mulkunmaa*: 1) Kiiikka, Meskala; vähäinen pelto, jonka vieressä *M u l k u n m o i s i o*, metsään pistävä peltosarka.
15. *Mulkkumoisio, Mulkunmoisio*: 1) -n-; Kiiikka, Meskala; metsään pistävä peltosarka, jonka vieressä *M u l k u n m a a*, vähäinen pelto, ks. 14:1. 2) Kiiikka, Mielaanniemi; neliskanttinen pelto. 3) Kiiikka, Ruotsila; erillinen, kapea, pitkänomainen peltopala. 4) Kiiikoinen, Nevanperä; vähäinen peltotilkku, raivattu 1800-luvun lopulla. Arvelun mukaan kyseessä olisi pellon pienuudesta johtuva pilkkanimi. 5) Mouhijärvi, Vesunti; pitkä ja soukka pelto, nykyisin metsittynyt. Lähellä *M u l k k u m ä e n k a l l i o*, vanha kaskimaa, toisintonimenä *P u i k a r o n m ä k i*. 6) Tyrvää, Kaukola, Ala-Knaapi; Rossin tien varressa oleva niitty: ”sillai vinkkelisä sinnem mettään, niin joku keksi sille semmosen nimen. Ei se vallav vanha nimi o.” Paikka on alunperin ollut vanhaa ”hakan syrjää”, kuokittu pelloksi n. 70 vuotta sitten (1962). 7) Tyrvää, Näntölä: kylässä pitäisi olla useita tämännimisiä paikkoja; toimitusjohtaja Antti Prusilta saatu tieto. 8) Tyrvää, Sammaljoki; tieto epävarma, saatu kuin edellinen. 9) Tyrvää, Soinila; Pentin talon entisiä maita, nykyisen Tuomisen tilalla; rinnakkaisnimenä *F r o u v a n m o i s i o*. Paikalla ei ollut aikaisemmin

asuntoa. Maanviljelijä Erkki Knuutilta v. 1962 saatu tieto. 10) Tyrvää, Tyrvään kylä; kaksi pientä sarkaa maantien vieressä Kaistin talon Mäkelän torpan maalla: "Mäkelän M." Paikalle on myöhemmin rakennettu Harjulan asunto. Mv. Erkki Knuutilta v. 1962 saatu tieto.

16. *Mulkkumäki, Mulkunmäki*: 1) -n-; Alajärvi, Kurejoki; Urholan asuinpaikan liikanimi. 2) Ilomantsi, Oskajärvi; mäki Möhkän maantiessä. 3) -n-; Kuhmoinen, Valkiala; mäki Hirvijärven lounaispuolella. Lähellä on *M a i j a n m u l k k u*. 4) Laihia, Suorttila; pieni metsäsaareke Suorttilantien varrella. Mäellä ollut joskus Matti Hinsan syytinkitupa. 5) M:n kallio; Mouhijärvi, Vesunti; vanha kaskimaa, toisintonimenä Puikaronmäki; ks. 15: 5. 6) Tuusula, Kellokoski; mäki Keravanjoen itäpuolella: "siin on pelattu hevosten kans." 7) Valtimo, Sivakkavaara; vaara Sivakasta Koiravaaraan mentäessä.

17. *Mulkkumännikkö*: 1) Puolanka, Askankylä; männikkö.

18. *Mulkkuniemi*: 1) Kaustinen, Vintturi; pelto.

19. *Mulkkunnitty*: 1) Lappajärvi, Söyrinki; pelto.

20. *Mulkkuoja*: 1) Alavus, Sydänmaa; suuri kaivettu avo-oja, joka laskee *I s o s t a M u l k k u j ä r v e s t ä* Hukkalanlahteen; ks. Mulkkujärvi: 1—2. 2) Kittilä, Köngäs; oja. 3) Merijärvi, Merijärvi; oja. 4) Noormarkku, Kairila; *M u l k k u j ä r v e s t ä* laskeva oja, ks. 6: 6.

21. *Mulkkupelto*: 1) Alavus, Sulkavankylä; pieni, alunperin yksinäinen pelto. Nimen antanut n. 30 vuotta sitten (v:sta 1968 laskien) pellon muotoon vihastunut kyntäjä.

22. *Mulkkuperä, Mulkkuinperä*: 1) M-nkangas; Kaustinen; kallio Köyhänjoen tien varrella; haukkumanimi Kukkarokalliolle. 2) -in-; Tammela, Susikas; metsä.

23. *Mulkkuportti*: 1) Virrat, Toisvesi; ks. 3: 2.

24. *Mulkkuprunni*: 1) Kauhajoki, Kohko; savikaivo, tenavien uima-prunni.

25. *Mulkkupuoli*: 1) Sodankylä, Mutenia; pieni saari.

26. *Mulkkupuro, Mulkunpuro*: 1) -n-; Lappajärvi, Leppäjärvi; puro. 2) Siilinjärvi, Kasurila; puro, rinnakkaisnimeltä Uimapuro.

27. *Mulkunputkula*: 1) Kuusamo, Vasaraperä; pieni korpi.

28. *Mulkunrauma*: 1) Merimasku, Mälsälä; salmi Mustiken ja Vai-vion välissä.

29. *Mulkkusaari*: 1) M-et; Sotkamo, Nuasjärvi; kaksi lähekkäistä saarta. 2) M-et; Suomussalmi, Kianta; kaksi pientä saarta Kiantajärven itärannalla Hiukanniemen lähellä; rinnakkaisnimenä Muikkusaaret. 3) M-et; Suomussalmi, kirkonkylä; kaksi pientä lähekkäistä saarta. 4) Veteli, Vetelin kylä; metsäsaari Kiviveden nevan keskellä. 5) Ylikiiminki, Vuotto; saari.

30. *Mulkkusuo, Mulkkunsuo*: 1) -n-; Hauho, Eteläinen; kylän yhteinen rutamaa, rinnakkaisnimi Mutasuo. 2) Jämsä, Kauhkiala; suo Mulkkulammen ympärillä, ks. 11: 2. 3) Mikkeli; pieni pitkulainen suo. 4) Tarvasjoki, Hungerla; suo, jonka yhteydestä tunnetaan myös Mulkkussuonmäki.
31. *Mulkkutie*: 1) Karvia, Sarvela; kinttupolku Härkämäen ja Karahkapuskanmäen välissä.
32. *Mulkkutuikamo*: 1) Puolanka, Leipivaara; mäki, jonka rinteessä jyrkkä putous.
33. *Mulkkuvaara*: 1) Suojärvi, Kaitajärvi; metsäinen vaara.
34. *Mulkkuvieru*: 1) Kuhmoinen, Äkämäki; vuorenrinne Kuusilevosta Vehkoseen tulevan tien vieressä.
35. *Mulkkuvuori*: 1) Alajärvi, Hoisko; kapea kalliainen metsämäki, jonka nimi joidenkin tietämän mukaan insinöörien antama. 2) Kangasniemi, Puulansalmi; pienehkö, jokseenkin jyrkkä vuori. 3) Kangasniemi, Unnukkala; vuori. 4) Tampere, Kaarila; Epilänharjun rinnakkaisnimi.
36. *Mulkkujenväli*: 1) Kuortane, Isomäenkylä; Iso- ja Vähämulkkujärven välinen maakaistale, ks. 6: 4—5.
37. Muita *Mulkku-nimiä*: 1) *Huutimulku*: Lappi Tl.; pelto, jonka lähempi sijaintipaikka ei ole tiedossa. Edustaja Kalle Grabbelta saatu tieto. 2) *Mulkkulansaari*; Laihia, Jokiperä; saari Sutikannevalla. Nimi myöhäinen, saaren alkuperäisnimi Myntinsaari. 3) *Mulkkulanalus*; Sotkamo, Haapalanlahti; apaja. 4) *Mulkkurinmäki*; Lavia, Riuttala; mäki Aaltorannan luona. 5) *Maijanmulku*; Kuhmoinen, Valkiala; ks. 16:3. 6) *Ollinmulku*; Vehmersalmi, Vuorisalo; hyvin pieni luoto.

Liite 4

Nimiarkiston jumi-alkuiset nimet jälkiosansa mukaan ryhmitettyinä

1. *Jumes*: 1) Teuva, Riippi; peltoa.
2. *Jumi*: 1) Antrea, Pullila; maa-alue. Lähistöllä Juminkorpi, Juminkujaset, Juminlähde, Juminniityt, Juminoja ja Juminpellot. 2) Antrea, Pullila; palstatila, josta tieto ainakin vuodelta 1846. 3) Antrea, Pullila; niitty, ilm. sama kuin Juminniityt. 4) Heinola, Tuusjärvi; ent. tupa. 5) Kuhmo, Saunajärvi; tila, jonka nimenä v. 1772 kirkonkirjoissa Kilpelä, 1800-luvulla J. Paikalla kerrotaan aikaisemmin olleen venäläisten kala-

sauna; samassa kylässä on myös *Jumirinne*, ks. 19: 1. 5) Viipurin pit., Suurpero; suurniitylle muodostettu tila.

3. *Jumila*: 1) Ylikiiminki, Vesala; n. 20 v. vanha (1958) lohkotila. 2) Jumilanniitty; Ylikiiminki, Rekikylä; Kalimeenojan varrella oleva luonnonniitty.

4. *Juminen*: 1) Hollola, Paimela; pelto, mahdollisesti sama kuin saman kylän alueelta tunnettu *Jumisten pelto*. 2—3) Varpaisjärvi; kaksi järveä: Suuri-Juminen ja Pieni-Juminen. 4) Varpaisjärvi; kylä, joka sijaitsee em. järvien ympärillä, rinnakkaisnimenä *Jumiskylä*.

5. *Jumisko*: 1) Kemijärvi; joki, joka alkaa Posion kunnan Suolijärvestä ja laskee Kemijärveen; joessa olevan Suukönkään kohina kuului suotuisalla ilmalla ja tuulella seitsemän km:n päässä sijaitsevaan Räisälän kylään asti. "Olen arvaillut nimen syntyä, että ehkä uudisasukas soudellessaan *Jumiskon selällä* kuuli juminan tältä joelta" (Toivo Pellikka, Kemijärvi). Joen rinnakkaisnimenä *Jumiskon joki*, lähistöllä suuri joukko nähtävästi sekundaariniemiä: *Jumiskon kalakenttä*, kalastajien ammoisista ajoista alkaen käyttämä asentopaikka, ruohokenttä, joka on vieläkin näkyvissä (1966), *Jumiskon kesätie*, Räisälänkylästä *Jumiskon lamelle* johtava kinttupolku; *Jumiskon lampi* on matala, keväisin kalainen lampi, *Jumiskon lammen salmen* kautta yhteydessä *Jumiskon jokeen*, josta sitä erottaa kapea särkkämäinen kannas; tunnettu kalastuspaikka, josta sai kaikkia Kemijoen kala- laatuja, paitsi ei kuhaa eikä kuoretta, koska lampi oli näille lajeille liian matala. *Jumiskon lammen* rannalla sijaitsee *Jumiskon lammin kumpu*, lammen ja *Jussinjängän* välillä *Jumiskon lammin kangas*. *Jumiskon perä*, *Jumiskonjoen suulahti*, osa Kemijärven *Jumiskon selästä*. *Jumiskonjoen* laskukohtaa sanotaan *Jumiskonsuuksi*; sen rannalla on *Jumiskonsuunniittypalsta*, itse suussa *Jumiskonsuusaaret*, joilta korjattu heinä kuljetettiin *Jumiskon talvitietä* myöten Räisälänkylään.

6. *Jumijärvi*: 1) Jämsä, Toivila-Kerkkola, osaksi Koskenpää; järvi, jonka eteläpuolella on *Jumivuori*.

7. *Jumikangas*, *Juminkangas*: 1) Simo; kangas, jonka lähellä *Jumisuon*. 2) -n-; Ylikiiminki, Rekikylä—Vesalankylä; kangasharjanne, rinnakkaisnimenä myös *Jumikangas*.

8. *Juminkolu*: 1) Kuorevesi; synkkä korpimetsä, josta kerrotaan kuullun lapsen valitusta: "Täällä on luuni mytysessä pienessä pytytyssä", ks. Harva, Suomalaisten muinaisusko, s. 473—74. 2) *Konginkangas*; korpi, josta öisin kuultiin itkua ja valitusta ja josta löydettiin lapsen ruumis, ks. edellistä kohtaa.

9. *Jumikorpi, Juminkorpi*: 1) -n-; Antrea, Pullila; ks. 2: 1. 2) Merijärvi, Merijärvi; metsäalue Talusjärven itäpuolella, vanhempi nimi *Juminkoski*.
10. *Juminkoski*: 1) Merijärvi, Merijärvi; koski *Jumiojassa*, jota Pyhäjoen tulvavedet ennen pengertämistä (1952) Merijärven ja Tähkijärven täytettyään etsiytyivät Jumiojan tienoille, jotka muuttuivat pauhaavaksi koskeksi, *Juminkoskeksi*, joka hävisi vuonna 1927 Tähkänjoen aukaisun yhteydessä; ks. 9: 2.
11. *Juminkujaset*: 1) Antrea, Pullila; ks. 2: 1.
12. *Jumiskylä*: 1) Varpaisjärvi; kylä, rinnakkaisnimenä Juminen, ks. 4: 4.
13. *Jumilahti*: 1) Koskenpää, Uuttana; matala lahti, jonka entinen rinnakkaisnimi oli Roapas tai Roappaanpohja, ks. 16: 2.
14. *Juminlähde*: 1) Antrea, Pullila, ks. 2: 1.
15. *Juminmäki, Jumisiinmäki, Jumminmäki*: 1) Korpiselkä, nyk. Tuupovaaraa, Hoilola; Puassunkallion l. Pirunkallion pohjoispää, joka ”hyvij jumissoo (= kumisee) kun siitä kulettaan”. 2) Mouhijärvi, Hahmajärvi; mäki. 3) -mm-; Suomenniemi, Suomenkylä; maantienmäki.
16. *Jumesniemi, Juminiemi*: 1) -es-; Hämeenkyrö; kylä. 2) -i-; Koskenpää, Patala; niemi *Jumilahden* syrjässä, ks. 13: 1.
17. *Juminniityt, Jummenniitty*: 1) -n-; Antrea, Pullila; ks. 2: 1. 2) -en-; Suomenniemi, Suomenkylä; metsittynyt niitty, metsän nimiä *Jummesuo*.
18. *Juminoja, Jumioja*: 1) -in-; Antrea, Pullila; ks. 2: 1. 2) -in-; Kannus, Särkioja; puro ja pelto. 3) -i-; Merijärvi, Merijärvi; monihaarainen luonnonoja, ks. 9: 2 ja 10: 1.
19. *Juminpellot, Juminpelto*: 1) Antrea, Pullila; ks. 2: 1. 2) -isten-; Hollola, Paimela; pelto, ks. 4: 1.
20. *Jumirinne*: 1) Kuhmo, Saunajärvi; kangas.
21. *Juminsaari*: 1) Jämijärvi; saari Jämijärvessä.
22. *Jumusselkä*: 1) Lempäälä; järvenselkä.
23. *Jumisuo, Jumissuo, Jummesuo, Jumoinsuo*: 1) -mme-; Suomenniemi, Suomenkylä; metsä, ks. 17: 2. 2) -oin-; Tyrväntö, Suontaka; suo, jonka hiekkasärkkä erottaa Vanajavedestä. 3) -is-; Varpaisjärvi, Juminen; suo, ks. 4: 2—4. 4) Simo; ks. 7: 1.
24. *Jumivuori*: 1) Jämsä, Toivila—Kerkkola?, ks. 6: 1.

UNTO SALO: Die *tonttu*-Steine in Merikarvia

Im Dorfe Trolssi (Ksp. Merikarvia, etwa 60 km nördlich Pori) wurde der Verf. im Jahre 1959 auf Steinmähler auf dem Grund des Hofes Marjala aufmerksam. Sie waren auf kleineren Feldern auf Grundgestein errichtet und erweckten den Eindruck, als beherrschten sie ihre Umgebung. Sie waren aus unbehauenen Stein: ein schlanker Rumpstein mit einem lose darauf ruhenden runden Kopfstein. Man sagte, es seien gewöhnliche Feldsteine, die seinerzeit beim Urbarmachen der Äcker eigens für ihren Zweck ausgesucht wurden. Die mit den Steinfiguren zusammenhängende Überlieferung war beinahe vergessen. Der Altbauer des Marjala-Hofes, Arturi Lähteenmäki, wusste jedoch, dass sie *tonttu*-Steine genannt worden waren (*tonttu* = Kobold, Hausgeist, Wichtelmann, Gnom) und dass man geglaubt hatte, sie trügen dazu bei, die Fruchtbarkeit der Äcker zu erhöhen. Auch auf einem dritten Acker des Marjala-Hofes hatte es vor einigen Jahrzehnten einen *tonttu*-Stein gegeben und einen weiteren auf einem Acker des Nachbarhofes; der Bauer erinnerte sich daran, einen ähnlichen Stein auch im nördlichen Nachbardorf Kasala gesehen zu haben. Der älteste Hof in Trolssi stammt aus den fünfziger Jahren des 18. Jahrhunderts, und die Steine von Marjala sind der Überlieferung zufolge aus der Zeit vor 1860, offenbar wurden sie irgendwann zwischen 1750 und 1850 aufgestellt.

Die Gestalt der Steingebilde und vor allem die an sie anknüpfenden Glaubensvorstellungen liefern m.E. einen Beweis dafür, dass sie auf den Äckern aufgestellte Phallosfiguren sind und als solche offenbar für die Kulturgeschichte der *tonttu*-Vorstellung den Ausgangspunkt bilden. Das finnische Wort *tonttu* ist eine Entlehnung aus dem Schwedischen, wo man mit dem Worte *tomt* sowohl ein Stück Land bzw. ein Grundstück als auch einen Hausgeist bezeichnet. In letzterer Bedeutung ist das Wort jedoch eine Abkürzung der Worte *tomtebis(s)e*, *tomtegubbe*, *tomtekarl* bzw. *tomtekall*, deren zweiter Teil ein männliches Wesen bedeutet; aus dem Altschwedischen kennt man für einen auf einem Acker aufgestellten Phallos das Wort *tomtagudh* 'Feldgott'; das Wort *tomt* besitzt nämlich ausser den oben aufgeführten Bedeutungen noch die Bedeutung 'kleine Wiese, Acker'. Dies wird von der im Schwedischen bekannten Metapher 'bise på åkern' unterstützt, die etwa 'der Vorderste, Höchstgestellte' (auf dem Acker) bedeutet, und das war realiter der *tonttu*-Stein.

Aus Finnland sind auch weitere *tonttu*-Steine bekannt, erratische Blöcke, von denen behauptet wird, die *tontut* (Plur.) hätten die Unebenheiten mit ihren Köpfen, Nasen oder Fingern in den Stein eingedrückt oder überhaupt die Steine herbeigetragen. Solche Steine bzw. sonstige Ortsnamen auf *tonttu* sind vorzugsweise aus dem westlichen und südlichen Finnland bis etwa Savo bekannt, also aus einem Gebiet, wo auch andere mit diesem Begriff zusammenhängende Überlieferungen verbreitet sind. Unter den Namen auf *tonttu* gibt es auch *tonttu*-Äcker, deren Benennung womöglich von Phallosfiguren hergeleitet werden könnte, die auf den Äckern zur Förderung der Fruchtbarkeit aufgestellt wurden. Ein sichereres Zeugnis ist das in Loimaa bekannte Sprichwort 'Ernst und schweigsam wie ein Stein-*tonttu*', das auf einen wortkargen, bärbeissigen Men-

sehen angewendet wird. Der Brauch, auf den Äckern *tonttu*-Steine aufzustellen, stammt sicher aus dem Westen und rührt von den im Mittelalter in den finnischen Küstengebieten eingewanderten schwedischen Siedlern her, wenn er nicht — wie eine grosse Anzahl urgermanischer bzw. urskandinavischer Ackerbautermini — aus der Eisenzeit stammt.

Vorausgesetzt, dass der in Sprichwörtern und Rätseln vorkommende Ausdruck *jumin kurikka*, wie der Verfasser vermutet, einen hölzernen oder steinernen Phallos bedeutet, wäre der Phalloskult in Finnland älter als die *tonttu*-Steine. Abgesehen vom nördlichsten Lappland kommt die *jumi*-Überlieferung als Relikt im ganzen Land vor und enthält eindeutig mit der Fruchtbarkeit zusammenhängende Glaubensvorstellungen. Sowohl *jumin kurikka* als *jumin keko* tragen in sich die Vorstellung phallischer Unbeweglichkeit. *Jumin kurikka* ist möglicherweise der Phallos des Himmelsgottes, dessen Symbol auf Feldern und an Fangstellen aufgestellt wurde. Auch aus Estland und Ingermanland ist die *jumi*-Tradition bekannt; das Wort *jumi* wird von einigen Forschern als baltisches Lehnwort betrachtet; als Anknüpfungspunkt nennen sie das lettische Wort *jumis* 'Korngeist, Doppelähre'; die Zusammenstellung erscheint vom Semantischen her sehr glaubwürdig.

Wie bereits erwähnt, wurden steinerne Standbilder auch an den Fangstellen errichtet, u. a. am nördlichsten Zipfel des Bottnischen Meerbusens und in Lappland. Die Erklärung für diese Steinfiguren darf man nicht nur in einer Richtung suchen, wenn sie auch, sowohl ihrer Gestalt als Benennung nach, phallischen Ursprungs zu sein scheinen. Unter der Voraussetzung, dass diese Auffassung stimmt, handelt es sich um eine ältere Tradition als die *tonttu*-Steine.

Ein gutes Gegenstück der *tonttu*-Steine ist der bekannte Rödsten in Östergötland (Schweden), wie auch jene ein auf einem Acker stehender, erstaunlich naturalistischer Phallos. Aus den schwedischen und norwegischen Gräbern der Eisenzeit sind uns steinerne Phalli bekannt und in der Antike wurden auf der Insel Delos Phallosfiguren in Marmor gehauen; auch bei den Naturvölkern gibt es steinerne Phallosfiguren. Hinweise auf einen Phalloskult sind uns aus dem Estland des 13. Jahrhunderts erhalten, wo der aus späterer Zeit bekannte *Tõnnis*-kult ein dem Namen nach etwas entstellter phallischer *tonttu*-Kult ist.